

Ο *Valentino Gerratana* είναι Ιταλός, μέλος του *I.K.K.*, καθηγητής της ιστορίας της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του *Salerno*. Έχει γράψει πολλά άρθρα και βιβλία για ζητήματα ιστορίας της σκέψης και για προβλήματα ιδεολογίας και πολιτικής θεωρίας.



Μάρξ και Δαρβίνος* Valentino Gerratana

Στά μέσα του 19ου αιώνα κανένας δεν θά μπορούσε να βρεί κάποια σχέση ανάμεσα στον Μάρξ και τον Δαρβίνο. Τότε εμφανίστηκαν, σχεδόν ταυτόχρονα, λίγους μήνες μεταξύ τους, δύο βιβλία που έμελλαν να γίνουν ακρογωνιαίοι λίθοι της νεότερης κουλτούρας: το πρώτο ήταν το *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (Ιούνιος 1859) του Κάρλ Μάρξ και το δεύτερο *On the Origin of Species* (Νοέμβριος 1859) του Τσάρλς Ντάρβιν. Στην περίπτωση του Μάρξ, το βιβλίο του δεν βρήκε καθόλου ανταπόκριση, ενώ του Δαρβίνου είχε άμεσως μεγάλη επιτυχία από την πρώτη κιόλας ημέρα της κυκλοφορίας του (ή πρώτη έκδοση πουλήθηκε μέσα σε 24 ώρες) και η επιτυχία αυτή συνεχίστηκε μέχρι το τέλος του αιώνα. Ακόμη και αργότερα, όταν η φήμη του Μάρξ είχε απλωθεί πέρα από τον κύκλο της σοσιαλιστικής σκέψης και τελικά έφτασε το βιβλίο του να έχει μεγάλη έκδοτι-

κή επιτυχία, ήταν ο Δαρβίνος και όχι ο Μάρξ που επικρατούσε στο πνευματικό προσκήνιο και επηρέαζε κάθε τομέα του.

Ο δαρβινισμός ήταν βασικά ένα διάχυτο πεδίο κουλτούρας που περιείχε τις πιο διαφορετικές, ακόμη και αντίθετες, τάσεις, μαζί με τις αποχρώσεις τους. Έτσι, για παράδειγμα, οι σοσιαλιστές και οι αντι-σοσιαλιστές, οι δημοκρατικοί και οι αντιδραστικοί, αυτοαποκαλούσαν τους εαυτούς τους δαρβινιστές, και διαπληκτιζόνταν για το ποιός έχει το δικαίωμα αυτό. Αυτό το φαινόμενο δεν περιοριζόταν μόνο στους επιστήμονες των θετικών επιστημών, αλλά και στους φιλόσοφους, τους φιλόλογους, τους κοινωνιολόγους και τους καλλιτέχνες, που δλοι τους ισχυρίζονταν ότι δέχονταν κατευθείαν έμπνευσεις από το έργο του. Θά ήταν αρκετό να αναφέρω εδώ τη μαρτυρία ενός μεγάλου Ιταλού άνδρα των γραμμάτων, που μεγάλωσε με μία έντελώς δια-

* Το άρθρο μεταφράστηκε από το *New Left Review*, No 82 (1973). Το 1982 ήταν η επέτειος των εκατό χρόνων από το θάνατο του Δαρβίνου, που γιορτάστηκε σε πολλές χώρες.

φορετική πνευματική παράδοση, αλλά ευαίσθητου στις νέες πνευματικές ζυμώσεις της εποχής του: «Υπάρχουν άνθρωποι που μπορεί να μην έχουν ακούσει για τα βιβλία ή το όνομα του Δαρβίνου, ωστόσο ζουν μέσα στην ατμόσφαιρα που δημιουργήσε και αισθάνονται την επίδρασή του», έγραψε ο κριτικός Francesco De Sanctis σε μία διάλεξή του, τόν τελευταίο χρόνο της ζωής του, με τίτλο *Δαρβινισμός στην Τέχνη*¹.

Η διάλεξη αυτή ξεκινά με μία απολογία για τόν Δαρβίνο, αλλά μετά εξελίσσεται σ' ένα μανιφέστο φιλολογικής κριτικής της ποίησης, που στο βάθος της έχει λίγα κοινά με τη θεωρία του Δαρβίνου. Έχει όμως σημασία ότι ο De Sanctis είχε διαβάσει Δαρβίνο με ένθουσιασμό («εκείνες οι ώρες ημέρες της ζωής μου που τις πέρασα διαβάζοντας τα έργα του Δαρβίνου»), ενώ αντίθετα δεν φαίνεται να είχε διαβάσει ποτέ του Μάρξ ή ότι είχε επηρεαστεί στόν ίδιο βαθμό. Από την άλλη μεριά υπάρχει ένα στοιχείο στην απολογία του De Sanctis για τόν Δαρβίνο που έχει ιδιαίτερη σημασία για εμάς εδώ: τόν απόσπασμα εκείνο, στο οποίο παρουσιάζει τόν δρόμο τών δυνατοτήτων του επιστήμονα ως ένα από τούς τίτλους της φήμης του: «ή περηφάνεια του επιστήμονα δεν τόν εμποδίζει, σ' αυτή τή θαυμαστή αλυσίδα τών όντων που διανοήθηκε, από τόν τόν να υποκλιθεί μπροστά στόν ανώτατο άρχοντα, τόν "Αγνώστον". Στην πραγματικότητα, ο περιορισμός αυτός δεν είχε να κάνει τίποτα με τόν Δαρβίνο — ο οποίος απλώς υπέκυψε τελικά και με δισταγμό, μετά από πολλές αμφιταλαντεύσεις, στην αντι-επιστημονική πρόταση ενός ακατάληπτου — όπως αυτή του πρόσφατου δαρβινισμού, που σέ συνάρτηση με τή θετικιστική κουλτούρα του αιώνα κατέληξε στο να κάνει τόν γνωσιολογικό άγνωστοκισμό ένα νέο φιλοσοφικό δόγμα. Στην ουσία, αυτός ήταν ένας από τούς ασθενέστερους κρίκους του, που παραβιάστηκε κατά τόν τέλος του αιώνα με τή βίαιη εισβολή ενός νέου κύματος σπιριτουαλισμού, στόν οποίο έμελλε τελικά να υποκύψει ο δαρβινισμός. Έτσι, ο δαρβινισμός τελικά ξεθώριασε ως μία γενική κουλτούρα, ενώ μία ανώμαλη παραφύλαδα που ξεφύτρωσε απ' αυτόν, επέζησε και μάλιστα απέκτησε νέα βιαιότητα. Στην περίπτωση αυτή τόν όλο πρόβλημα της αναπτυξιακής σχέσης ανάμεσα στόν μαρξισμό και στόν δαρβινισμό, όπως τοποθετήθηκε και συζητήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, έμοιαζε τετριμμένο και ξεπερασμένο. Θά δοθε παρακάτω κατά πόσο και σε ποιά έκταση ο έπιλογος αυτός δικαιολογείται, αφού εξετάσουμε πρώτα τόν εξειδικευμένο έρώτημα τών ιστορικών σχέσεων μεταξύ Μάρξ και Δαρβίνου.

1. 'Ανθρώπινη Ιστορία και φυσική Ιστορία.

Η διάλεξη του De Sanctis *Δαρβινισμός και Τέχνη* δόθηκε στη Ρώμη στις 11 Μαρτίου 1883. Λίγες μέρες αργότερα, στο Λονδίνο, στις 17 Μαρτίου, στο λόγο του στόν τάφο του Μάρξ και με τήν παρουσία λίγων στενών φίλων (μεταξύ τών οποίων ήταν και δύο επιστήμονες φυσικών επιστημών, ο χημικός Schorlemmer και ο δαρβινιστής βιολόγος Ray Lankester), ο Έγκελς συνέδεσε για πρώτη φορά δημόσια τόν όνομα του σπουδαίου φίλου του με αυτό του Δαρβίνου: «Όπως ο Δαρβίνος ανακάλυψε τούς νόμους της ανάπτυξης της οργανικής φύσης, έτσι και ο Μάρξ ανακάλυψε τήν ανάπτυξη της ανθρώπινης ιστορίας»². Η γνώμη αυτή του Έγκελς για τόν βασικό παραλληλισμό μεταξύ Μάρξ

και Δαρβίνου επαναλήφθηκε αργότερα ξανά και ξανά³, και τελικά έγινε κοινοτυπία στη μαρξιστική φιλολογία.

Αλλά τόν πρόβλημα δεν μπορεί να εξαντληθεί μ' αυτούς τούς δρους. Ακόμη κι αν αυτοί που προσπάθησαν να τούς ξεπεράσουν κινδύνευαν να έμπλακουν σε μεγάλες συγχύσεις⁴. Πάντως είναι γεγονός ότι, πριν δημιουργηθεί ή ιδέα του παραλληλισμού, ο Μάρξ και ο Έγκελς είχαν απασχοληθεί μ' ένα άλλο έρώτημα, που ήταν ή έδραϊωση της σπουδαιότητας και τών όρων της εργασίας του Δαρβίνου, για τήν προσωπική τους κατανόηση του κόσμου. Είναι λοιπόν πιά κατάλληλο να αρχίσουμε από τις κρίσεις του Δαρβίνου και του δαρβινισμού, που εκφράστηκαν από τούς θεμελιωτές του επιστημονικού σοσιαλισμού.

Η πρώτη αναφορά στόν Δαρβίνο έγινε από τόν Έγκελς σ' ένα γράμμα του στόν Μάρξ στις 12 Δεκεμβρίου 1859. Είχε ακόμη φρέσκο στό χέριο του ένα από τόν 1.250 αντίτυπα της πρώτης έκδοσης του *Η καταγωγή τών Είδων* (που εκδόθηκε στις 24 Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου). Ο Έγκελς ήδη από αρκετά χρόνια μελετούσε επίμονα τις φυσικές επιστήμες, στις οποίες ανακάλυψε ορισμένα στοιχεία που έμοιαζαν να επιβεβαιώνουν μία γραμμή σκέψης, που σε πολλές πλευρές της ακολούθησε παλιότερα σέ θεωρητικό επίπεδο⁵. Δεν είναι λοιπόν άπροσδόκητο ότι τόν διάβασμα της *Καταγωγής τών Είδων* τόν ευχαρίστησε, όχι μόνο από τόν νεοτερισμό τών συμπερασμάτων του — για τόν οποία ήταν κατά κάποιον τρόπο προετοιμασμένος — αλλά αντίθετα γιατί του πρόσφεραν μία νέα επιβεβαίωση και μία επιστημονική απόδειξη μερικών γενικών αρχών που μέχρι εκείνη τήν εποχή δεν είχαν μεγάλη αξιοπιστία, αλλά για τις οποίες αυτός και ο Μάρξ δεν αμφέβαλλαν ποτέ. «Ο Δαρβίνος, που διαβάω

1. F. De Sanctis, *Saggi Critici*, vol. III, Bari 1953, pp. 355.

2. Marx-Engels, *Selected Works*, London 1968, p. 435. Ο Έγκελς έπαινε τήν ίδια φράση στόν πρόλογό του της έκδοσης στ' αγγλικό του Κομμουνιστικού Μανιφέστου του 1888.

3. «Μία ανάλογη περίπτωση» ανέφερε ο Antonio Labriola (*Saggi sul Materialismo Storico*, Rome 1964, p. 236), ενώ τήν ίδια περίοδο ο Edward Aveling έγραφε για τις «όχι μόνον θεωρίες της εξέλιξης και της υπεραξίας» («Charles Darwin and Karl Marx - eine Parallele», *Die Neue Zeit*, 1897, Vol. II, pp. 745-57). Ο Turati, σέ μία πολεμική τόν 1892 για τις σχέσεις δαρβινισμού και μαρξισμού, σημείωσε με τήν ίδια έννοια ότι «Ο Μάρξ είναι ακριβώς ο Δαρβίνος της κοινωνικής επιστήμης» (*Critica Sociale*, II, p. 135).

4. Δές, για παράδειγμα, τόν δοκίμιο τόν Ρώσου επιστήμονα Timiryazev, «Δαρβίνος και Μάρξ», γραμμένο τόν 1919 και περιλαμβανόμενο στο D. Ryazanov (ed.) *Karl Marx: Man, Thinker and Revolutionary* (London 1927), που περιέχει μερικές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις όσο παραμένει στο επίπεδο τών παραλληλισμών και αναλογιών, αλλά πέφτει γρήγορα σ' ένα θετικιστικό εκλεκτισμό όταν θίγει κοινά προβλήματα τών δύο δογμάτων: Ο Μάρξ στριμώχνεται μέσα στη συντροφιά όχι μόνο του Δαρβίνου, αλλά και του John Stuart Mill και του Comte. Τά ίδια μπορούμε να πούμε και για τόν άρθρο του Howard Selsam, «Charles Darwin and Karl Marx» (*Mainstream*, New York, vol. 12, 6, 1959, pp. 23-36), όπου τελικά ακόμη και ο ειρηνικός συναγωνισμός μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού γίνεται ένα παράδειγμα τών νόμων του Δαρβίνου για τή φυσική έπιλογή — χωρίς να διευκρινίζονται οι έννοιες του ειρηνικού συναγωνισμού ή του δαρβινισμού.

5. Marx-Engels, *Werke*, Vol. 29, pp. 337-9. Ειδικά ενδιαφέρον είναι τόν γράμμα του Έγκελς στόν Μάρξ στις 14 'Ιουλίου 1858.

αυτή τη στιγμή», έγραφε στον Μάρξ, «είναι καταπληκτικός. 'Η τελεολογία δέν είχε τελειώσει κατά κάποιο τρόπο μέχρι τώρα: τώρα όμως έχει εκμηδενιστεί. 'Ωστόσο, δέν έχει γίνει μέχρι σήμερα πιά εκπληκτική προσπάθεια νά εκφρασθεί ή ιστορική ανάπτυξη στη φύση, ή τουλάχιστον όχι τόσο ευχάριστα. Βέβαια, θά πρέπει πρώτα νά παραβλέψεις την άκατέργαστη άγγλική μέθοδο [die plumpe englische Methode]⁶».

Ο Μάρξ την περίοδο εκείνη ήταν απορροφημένος μέ άλλες δουλειές και δέν είχε καιρό νά διαβάσει όλο τό βιβλίο της *Καταγωγής των Ειδών*, αλλά όταν μετά από ένα χρόνο είχε την ευκαιρία νά κατανοήσει τό έργο του Δαρβίνου ή κρίση του δέν διέφερε άπ' αυτήν του 'Εγκελς, εκτός από τό ότι εκφραζόταν μέ μιά λακωνική και κατηγορηματική μορφή: «'Αν και αναπτύχθηκε μέ τόν άγγλικό τρόπο» — έγραφε ο Μάρξ στον φίλο του στις 19 Δεκεμβρίου 1860 — «αυτό είναι τό βιβλίο πού περιέχει τή φυσικο-ιστορική βάση [die naturhistorische Grundlage] της δικιάς μας αντίληψης γιά τόν κόσμο»⁷. Λίγο άργότερα, σ' ένα γράμμα του στον Lassalle στις 16 'Ιανουαρίου 1861, ο Μάρξ επανέλαβε την ίδια κρίση σχεδόν μέ τά ίδια λόγια, τονίζοντας τό αντι-τελεολογικό μοτίβο πού εκφράσθηκε μέ έμφαση από τόν 'Εγκελς: Τό βιβλίο του Δαρβίνου είναι πολύ ενδιαφέρον και μέ βοηθά σά μιά φυσικο-επιστημονική βάση γιά τή μελέτη της πάλης των τάξεων στην ιστορία. Βέβαια, πρέπει κανείς ν' αντιμετωπίσει την άγγλική μέθοδο εξέλιξης. Παρ' όλες τίς αδυναμίες του, τό βιβλίο δέν επιφέρει άπλά και μόνο τό θανατηφόρο πλήγμα γιά πρώτη φορά στην «τελεολογία» των φυσικών επιστημών, αλλά και έξηγει έμπειρικά τή λογική της⁸.

'Η εισαγωγή στην έκδοση του 1857

Οί έκτιμήσεις όμως αυτές δέν μπορούν νά γίνουν κατανοητές εάν δέν τοποθετηθούν μέσα στό γενικό πλαίσιο των θεωρητικών θέσεων στις όποιες είχαν φθάσει ο Μάρξ και ο 'Εγκελς. 'Εάν δέν πάρουμε υπόψη μας τόν τρόπο μέ τόν όποιο δομήθηκε βαθμιαία ή ύλιστική αντίληψη της ιστορίας, μπορεί νά δημιουργηθεί ή έντύπωση ότι ήταν μόνο ή *Καταγωγή των Ειδών* μέ την όποία ο ιστορικός ύλισμός άπόκτησε μιά βάση πού δέν είχε παλιότερα. Στην πραγματικότητα μόνο τώρα έμπαινε τό πρόβλημα στον μαρξισμό γιά τή σχέση μεταξύ της ανθρώπινης ιστορίας και της φυσικής ιστορίας, δηλαδή μεταξύ επιστήμης της κοινωνίας και επιστήμης της φύσης. Στην ουσία, βέβαια, είναι ξεκάθαρο ότι ο Μάρξ και ο 'Εγκελς δέν περίμεναν τόν Δαρβίνο γιά νά διατυπώσουν μιά ιστορική και αντι-τελεολογική εξέλιξη της φύσης σέ άμεση σχέση μέ την ύλιστική τους αντίληψη της ιστορίας. 'Η ιδέα της εξέλιξης των ειδών των ζώων — πού όπως είναι γνωστό δέν προερχόταν από τόν Δαρβίνο⁹ — ήταν κάτι τό έξωτερικό στό πλέγμα των ενδιαφερόντων τους, άκόμη και πριν τό 1859. Γι' αυτό τό σημείο υπάρχει και ένας σημαντικός υπαινιγμός στό προσχέδιο της εισαγωγής του βιβλίου *Μιά Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* πού γράφτηκε τό 1857. Περιγράφοντας την άστική κοινωνία ως μιά άνώτερη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, συγκρινόμενη μέ τούς ιστορικούς σχηματισμούς πού προηγήθηκαν — «μέσα από τά έρείπια και κομμάτια από τά όποια κατόρθωσε νά χτιστεί» — ο Μάρξ χρησιμοποίησε άκριβώς μιά άναλογία πού ταιριάζει μέ την εξέλιξη

των ειδών των ζώων: ή άστική οικονομία, ως ή άνώτατη φάση εξέλιξης μιάς προγενέστερης ιστορικής διεργασίας, μάς παρέχει τό κλειδί γιά την κατανόηση της οικονομίας των προηγούμενων κοινωνιών, όπως «ή ανθρώπινη ανατομία περιέχει τό κλειδί της κατανόησης της ανατομίας του πιθήκου»¹⁰. 'Από την άλλη μεριά, προσθέτει άμέσως, άκολουθώντας την άναλογία, «οί ένδειξεις της άνώτερης εξέλιξης μεταξύ των κατώτερων ζώων μπορούν νά γίνουν κατανοητές άφού γίνει γνωστή ή άνώτερη εξέλιξη». Μέ άλλα λόγια, ο Μάρξ δέν θεωρούσε μόνο άποδεκτή τή γενική άρχή της ιστορικής εξέλιξης των ειδών των ζώων και γενικά της φύσης, πού είχαν μικρή ύποστήριξη στην επιστήμη της εποχής, αλλά επίσης προσπαθούσε νά άποκλείσει από την εξέλιξη αυτή κάθε τελεσιδική ύπόθεση. Πρέπει νά όμολογήσουμε ότι γιά μιά συνεπή αντι-τελεολογική αντίληψη της φύσης δέν υπάρχει κάτι στά κατώτερα όντα πού νά ύποδηλώνει κάτι άνώτερο, μέ την έννοια (γιά παράδειγμα) της έσωτερικής τάσης πρós τελειοποίηση πού προτάθηκε από τόν Lamarck. Τίποτα όμως τέτοιο δέν μπορεί νά βρεθεί στις άπόψεις του Μάρξ, παρά τίς τελεσιδικές χροιές των έννοιών πού χρησιμοποίησε. 'Αντίθετα, τόνισε ότι ή άνώτερη εξέλιξη μιάς λιγότερο αναπτυγμένης προγονικής μορφής μπορεί νά κατανοηθεί μόνο a posteriori (έκ των ύστέρων), άρνούμενος έτσι κάθε προσχεδιασμό στη φύση και κάθε έσωτερική λογική του πραγματικού πού νά προϋπάρχει της ύλικής διεργασίας γιά τόν έξωτερικό σχηματισμό του.

Τό πρόβλημα της ένότητας της επιστήμης

Αυτά, όπως και άλλα άποσπάσματα, μοιάζουν άρκετά τυχαία ή συμπτωματικά εάν δέν τοποθετηθούν μέσα στό πλαίσιο της γενικής αντίληψης του κόσμου πού πρωτοστατούσε κατά τή γέννηση του ιστορικού ύλισμού. Είναι λοιπόν άναγκαίο νά θυμηθούμε τόν τρόπο μέ τόν όποιο χειρίστηκε ο Μάρξ τό πρόβλημα της σχέσης μεταξύ ανθρώπου και φύσης στά πρώτα *Οικονομικο-φιλοσοφικά Χειρόγραφα* του 1844. 'Η παραδοσιακή αντίθεση ανθρώπου και φύσης δέν ξεπεράστηκε βέβαια μέ μιά νέα φιλοσοφική λύση, αλλά γιά πρώτη φορά βρήκε την εξήγησή της σέ μιά διεργασία πρακτικής προέλευσης, και ή λύση της έγινε τελικά ένα πρόβλημα ιστορικής πρακτικής, «ένας πραγματικός σκοπός της ζωής», και όχι πλέον ένας καθαρά θεωρητικός σκοπός, όπως ήταν άντοτε γιά την ύποθετική φιλοσοφία. 'Αποτελεσματική και πλήρης ένότητα του ανθρώπου και της φύ-

6. Werke, Vol. 29, p. 524.

7. Werke, Vol. 30, p. 131: «obgleich grob english entwickelt...» Σέ αντίθεση μέ τόν ισχυρισμό του Liebknecht στά άπομνημονεύματά του γιά τόν Μάρξ ότι «διέκρινε τή νεοτεριστική σημασία» του Δαρβίνου πριν από την έκδοση της *Καταγωγής των Ειδών*.

8. Werke, Vol. 30, p. 578; Selected Correspondence, Moscow 1965, p. 123.

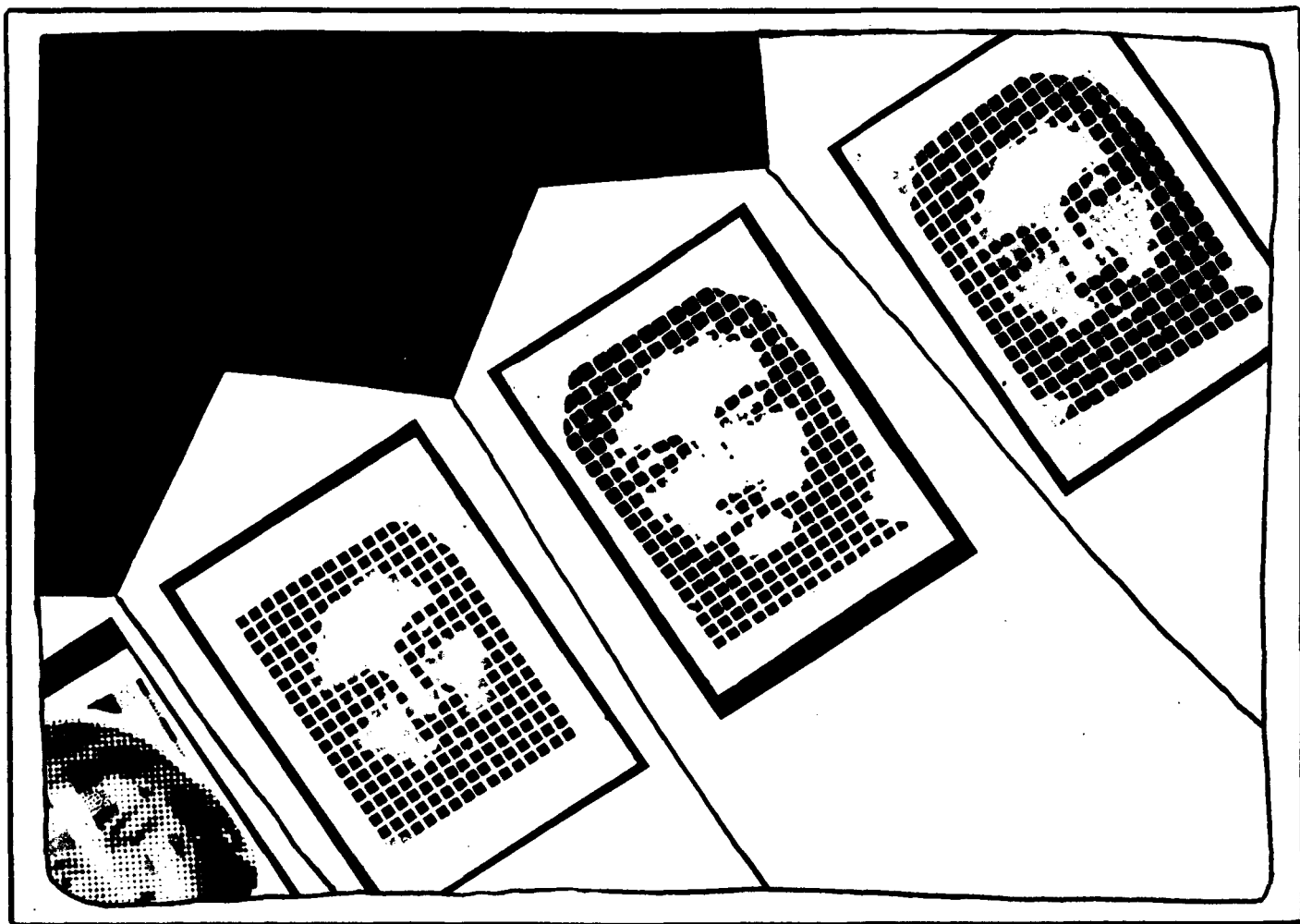
9. Γιά τούς προδρόμους του εξελικτισμού, δές τό ενδιαφέρον άρθρο του P. Omodeo, «Sentocinquanti' anni di evolucionismo», Societa, XV, No. 5, 1959, pp. 833-83.

10. Grundrisse (Penguin/NLR edition), London 1973, p. 105.

σης μπορεί νά πραγματοποιηθεί μέσα από τήν κοινωνία καί μέσα στήν κοινωνία, καί αυτό θά εἶναι τό ἐπίτευγμα τοῦ κομμουνισμού, πού «ὡς πλήρως ἀναπτυγμένη φυσιοκρατία, ἐξισώνεται μέ τόν ἀνθρωπισμό, καί ὡς πλήρως ἀναπτυγμένος ἀνθρωπισμός ἐξισώνεται μέ τή φυσιοκρατία»¹¹. Μιά τέτοια προοπτική, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μπορεί νά ἔχει σημασία ἐάν ἔχει ἀρχίσει μιά πραγματική ἀνάλυση τῶν νόμων τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, καί ἐφ' ὅσον ἡ ἀνάλυση αὐτή ἔχει δείξει μιά μη-ἐξωγενή σχέση μεταξύ ἀνθρώπινης καί φυσικῆς ἱστορίας. Στήν πραγματικότητα ὁ Μάρξ στά *Χειρόγραφα* του εἶχε ἤδη ἀνακαλύψει ὅτι, ἡ παραγωγική δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ βάση τῆς ἱστορίας του καί τήν ἴδια στιγμή τό ἀναπόφευκτο ὑπόστρωμα τῆς ἱστορίας τῆς φύσης, ἄρα καί τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πού ἀπό τήν αὐγή τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ἀναπτύχθηκε βῆμα πρὸς βῆμα μέ τήν ἀνθρώπινη παραγωγική δραστηριότητα. «Ἡ βιομηχανία», λέει ὁ Μάρξ, «εἶναι ἡ ἀληθινή, ἱστορική σχέση τῆς φύσης, καί κατὰ συνέπεια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, μέ τόν

ἄνθρωπο»¹². Τό ἴδιο θέμα ἐπαναλαμβάνεται ξανά καί ἀναπτύσσεται στή *Γερμανική Ἰδεολογία*: ἡ φύση καί ὁ εὐαίσθητος κόσμος πού μᾶς περιβάλλει, δέν εἶναι «ἐνα πράγμα πού προέρχεται κατευθείαν ἀπό τήν αἰωνιότητα, παραμένοντας τό ἴδιο ἀπό τότε, ἀλλά τό προϊόν τῆς βιομηχανίας καί τῆς κατάστασης στήν κοινωνία. Μέ τήν ἐννοια δηλαδή, ὅτι εἶναι ἐνα ἱστορικό προϊόν, τό ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητος μιᾶς ὁλόκληρης σειρᾶς γενεῶν, ὅπου καθεμιά στέκεται στούς ὤμους τῆς προηγούμενης, ἀναπτύσσοντας τή βιομηχανία της καί τή συναναστροφή της, μεταβάλλοντας τό κοινωνικό της σύστημα ἀνάλογα μέ τίς μεταβολές στίς ἀνάγκες της». Ἐτσι «ἡ περίφημη "ἐνότητα ἀνθρώπου καί φύσης" ὑπῆρχε πάντοτε στή βιομηχανία, καί ὑπῆρξε μέ διαφορετικές μορφές σέ διάφορες ἐποχές, ἀνάλογα μέ τό μικρό

11. *Economic and Philosophic Manuscript of 1844*, London 1970, p. 135
12. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, pp. 142-3.



ή τό μεγάλο βαθμό τής ανάπτυξης τής βιομηχανίας... αλλά ποῦ θά βρισκόταν ἡ φυσική ἐπιστήμη χωρίς τή βιομηχανία καί τό ἐμπόριο;»¹³ Ἡ ἱστορική ὁμως αὐτή σχέση ἀνθρώπου καί φύσης εἶχε κατανοηθεῖ μέσα ἀπό μιὰ ἀντιφατική διαδικασία. Γιατί, ὅσο ἡ κοινωνία ἐνίσχυε καί προέκτεινε τούς δεσμούς τής, τόσο καί ἐπιτάχυνε τούς κοινωνικούς ἀνταγωνισμούς καί ἀπομόνωνε τά μέλη τής, ἐνῶ ἡ ἀνθρωπότητα προετοίμαζε τήν ἀπελευθέρωσή τής πολλαπλασιάζοντας τά στοιχεῖα τής δικιάς τής ἀποκτίνωσης.

Γιά τόν ἴδιο λόγο, ἡ βαθιά ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση παράγει τό διαχωρισμό τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή φύση, καί κατά συνέπεια τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν ἀπό τίς φυσικές ἐπιστήμες. Ὅλα αὐτά εἶχαν ἤδη τονισθεῖ ἀπό τόν Μάρξ στό Χειρόγραφο τοῦ 1844, ὅπου περιγράφει τίς διαφορές διαστάσεις τής ἀλλοτρίωσης: «ἡ φυσική ἐπιστήμη ἔχει εἰσβάλει καί μετασχηματίζει τήν ἀνθρώπινη ζωὴ οὐσιαστικά μέσα ἀπό τή βιομηχανία, προετοιμάζοντας τήν ἀνθρώπινη χειραφέτηση, ἀν καί τό ἄμεσο ἀποτέλεσμα θά εἶναι νά προωθήσει τήν ἀποκτίνωση τοῦ ἀνθρώπου»¹⁴. Σ' αὐτές τίς περιπτώσεις ἀκριβῶς εἶναι ποῦ ἀναπτύχθηκε μεταξύ τής φιλοσοφίας ἀπό τή μιὰ μεριά (καί μεταξύ τῶν «ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν» γενικά) καί τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀπό τήν ἄλλη, ἡ σχέση τής ἀμοιβαίας ἀποξένωσης: «Οἱ φυσικές ἐπιστήμες ἔχουν ἀναπτύξει μιὰ τεράστια δραστηριότητα καί συσώρευσαν μιὰ ὀλοένα αὐξανόμενη μάζα ὕλικου. Ἡ φιλοσοφία ὁμως, παρέμεινε ξένη πρὸς αὐτές καί αὐτές πρὸς τή φιλοσοφία. Ἡ στιγμιαία τους ἐνότητα ἦταν μόνο μιὰ χιμαιρική ψευδαῖσθηση. Ὑπῆρχε ἡ θέληση ἀλλά ἔλειπαν τά μέσα»¹⁵. Μόνο τό ξεδίπλωμα τής πρακτικῆς πορείας τής ἀντίθεσης αὐτῆς μπορεῖ νά ὁδηγήσει στήν οὐσιαστική τής ἀντικατάσταση, ὅταν δηλαδή ἡ φυσική ἐπιστήμη θά γίνεи τελικά ἡ πραγματική «βάση τής ἀνθρώπινης ἐπιστήμης, ὅπως ἔχει ἤδη γίνεи ἡ βάση τής πραγματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀν καί σέ μιὰ μορφή ἀποξένωσης»¹⁶. Ἡ ἀλήθεια αὐτή ἦταν τόσο ξεκάθαρη, ποῦ τό φαινόμενο τής ἀλλοτρίωσης εἶχε κρυφτεῖ μέχρι τώρα – δηλαδή ὅτι, «ἡ ἱστορία καθαυτὴ εἶναι οὐσιαστικό τμήμα τής φυσικῆς ἱστορίας, τής φύσης ποῦ ἀναπτύσσεται μέσα στὸν ἀνθρώπο». «Ἡ φυσική ἐπιστήμη», κατέληγε λοιπὸν ὁ Μάρξ, «θὰ ἐνσωματώσει μέσα τῆς μέ τὸν καιρὸ τήν ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως καί ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἐνσωματώσει μέσα τῆς τή φυσική ἐπιστήμη: θά ὑπάρξει μιὰ ἐπιστήμη»¹⁷.

Διορατικότητα καί ὅρια τοῦ νεαροῦ Μάρξ

Ἐάν αὐτά τά κείμενα, μέ τήν ἐξειδικευμένη φιλοσοφική ὁρολογία τους (ἀπό τά ὅποια βέβαια ὁ Μάρξ ἀποδεσμεύθηκε νωρίς), φαίνεται ὅτι πρὸς στιγμή μᾶς παρέκλιναν ἀπὸ τό θέμα τοῦ δαρβινισμού, ὅσσο θά μᾶς βοηθήσουν νά καταλάβουμε, γιατί ἡ ἀνάπτυξη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δέν μπορούσε ν' ἀφήσει ἀδιάφορους τούς θεμελιωτές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Γιατί ἔδειξαν ὅτι δέν ἦταν ἀπλῶς ἓνα τυχαῖο ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ μιὰ βαθύτερη ἀνάγκη, ποῦ βρισκόταν στίς ρίζες τής προέλευσης τῶν ὀλιστικῶν ἐννοιῶν στήν ἱστορία, ποῦ ἐκφράσθηκε ἀπὸ τόν Μάρξ ὅταν προσδιόρισε τήν *Καταγωγή τῶν Εἰδῶν* σάν ἓνα βιβλίο ποῦ περιεῖχε τίς φυσικο-ἱστορικές βάσεις τής ἀνθρώπινης

ἐπιστήμης, γιά τή δημιουργία τῶν ὁποῶν δούλευε τόσα χρόνια. Στήν πραγματικότητα, ἀπὸ τό 1844 μέχρι τό 1846, στό *Οἰκονομικο-φιλοσοφικά Χειρόγραφα* καί τή *Γερμανική Ἰδεολογία* οἱ βάσεις αὐτές ἦταν ἀκόμη, ἀπὸ ἀρκετές πλευρές, πολὺ ἀδύνατες καί κατὰ προσέγγιση ἐπιστημονικές γιά νά διατηρήσουν μιὰ ἀντίληψη τοῦ κόσμου ποῦ θά προωθήσει τήν προοπτική γιά τήν ἐνότητα ὅλων τῶν ἐπιστημῶν. Εἶναι ξεκάθαρο ὅτι μέσα στήν προβαλλόμενη σύμπτωση τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καί τής φυσιοκρατίας, τήν ἱστορική φύση καί τή φυσική ἱστορία, ἡ ἔμφαση τοῦ Μάρξ μειωνόταν, καί δέν μπορούσε νά κάνει διαφορετικά, γιατί τό *τμήμα* ἐκεῖνο τής φυσικῆς ἱστορίας ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τήν ἀνθρώπινη ἱστορία. Ἐπειδὴ αὐτό δέν ἦταν «ἓνα ὁποιοδήποτε τμήμα», ἀλλὰ τό κεντρικό τμήμα τής φυσικῆς ἱστορίας, δηλαδή ἡ διεργασία ποῦ ὁδήγησε στὸν ἐξανθρωπισμό τής φύσης, ποῦ ὡστόσο παρέμεινε μέχρι τώρα ἔξω ἀπὸ τή σφαῖρα τής ἐπιστημονικῆς ἐρευνας καί καταχωνιάστηκε στίς ἀφηρημένες θεωρίες τής φιλοσοφίας τής ἱστορίας, ἡ ἐπιστημονική προσπάθεια τοῦ Μάρξ δέν θά μπορούσε νά βρεῖ πιὸ κατάλληλο ἀντικείμενο μελέτης. Ὡστόσο, ἡ ἱστορικότητα τής φύσης δέν θά μπορούσε νά ἔχει μόνο αὐτὴ τήν ἀνθρωπολογική ἐννοια, οὔτε θά μπορούσε νά ἐξαντληθεῖ σ' αὐτὴ τήν ἐνότητα ἀνθρώπου μέ τή φύση, ποῦ εἶναι ἀποτέλεσμα τής παραγωγικῆς δραστηριότητας τοῦ ἀνθρώπου. Γιατί σ' αὐτὴ τήν περίπτωση θά παρέμενε ἀκόμη χῶρος, πέρα καί πάνω ἀπὸ αὐτὴ τήν ἱστορική φύση, γιά μιὰ πρωτότυπη πράξη δημιουργίας, δηλαδή τήν ἀποκατάσταση τοῦ παλιοῦ σπιριτουαλισμοῦ, πέρα ἀπὸ τά περιορισμένα ὅρια τοῦ ὕλικου κόσμου. Ἀν καί ὁ Μάρξ στό *Χειρόγραφο* τοῦ 1844 ἐντυπωθεῖ στὸν φυσιοκρατικό ἀνθρωπολογισμό τοῦ Feuerbach (ποῦ ξεπέρασε καί κριτικάρησε λίγο ἀργότερα στή *Γερμανική Ἰδεολογία*), ἦταν ἐνήμερος γιά τὸν κίνδυνο τής ἀποκατάστασης αὐτῆς καί δέν δίστασε νά ἐρθεῖ σέ σύγκρουση μαζί του μέ τά πιὸ ριζοσπαστικά ἐπιχειρήματα ἐναντίον τοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος γιά τήν ἐκ τοῦ μηδενός δημιουργία τοῦ κόσμου ἀπὸ τό Θεό (creationism). «Ἡ δημιουργία τής γῆς», γράφει ὁ Μάρξ, «ἔχει δεχθεῖ μιὰ θεϊκή πνοή ἀπὸ τή γεωγενία (geogeny) – δηλαδή τήν ἐπιστήμη ποῦ μελετᾷ τὸν σχηματισμὸ τοῦ ἐδάφους καί τήν παραπέρα ἀνάπτυξή του ὡς μιὰ διεργασία αὐτο-αναπαραγωγῆς. Ἡ *Generatio aequinoca* (αὐτόματη γένεση) εἶναι ἡ μόνη πρακτικὴ ἄρνηση τής θεωρίας τής δημιουργίας»¹⁸. Ἡ ἀναφορά αὐτὴ στὴ «φύση ποῦ προηγεῖται τής ἀνθρώπινης ἱστορίας», ποῦ δέν εἶχε ἀκόμη κατανοηθεῖ ὅτι προερχόταν κατευθεῖαν ἀπὸ τήν αἰωνιότητα, ἐπανεμφανίζεται στή *Γερμανική Ἰδεολογία*, στό τμήματα ἐκεῖνα ποῦ ἀναφέρθηκαν ξανά, καί στό ὅποια ἡ ἱστορικότητα τής φύσης παρουσιάζεται σάν ἀποτέλεσμα τής ἀνθρώπινης παραγωγικῆς δραστηριότητας. «Βέβαια», προσθέτει ὁ Μάρξ, «σ' ὅλα αὐτά ἡ προτεραιότητα τῆς ἐξωτερικῆς φύσης παραμένει ἀναντίρρητη, καί ὅλα αὐτά δέν ἔχουν ἄμεση ἐφαρμογὴ στοὺς πρῶτους ἀνθρώπους ποῦ παράχθηκαν ἀπὸ τήν *generatio aequinoca*»¹⁹.

13. The German Ideology, London 1965, pp. 57-8.

14. Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, p. 142

15. Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, p. 142.

16. Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, p. 143

17. Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, p. 143

18. Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, p. 144

19. The German Ideology, p. 58

Για τό θέμα πού ἐξετάζουμε, δέν ἔχει μεγάλη σημασία κατά πόσο, μέ τίς ἀναφορές στήν *generatio aequivoca*, ὁ Μάρξ εἶχε ὑπόψη του τίς φιλονικίες πού διεξάγονταν μεταξύ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀπό τόν 17ο αἰώνα πάνω στήν ὑπόθεση τῆς αὐτόματης γένεσης (*spontaneous generation*), ὅπου ἡ ἰδέα ἀναπτύχθηκε μ' ἓνα περίεργο τρόπο ἀπό τοὺς βιταλιστές στοὺς μηχανιστές. Καί στίς δύο περιπτώσεις, ἡ ἔννοια τῆς *generatio aequivoca* πέρασε ἀπό τίς ἐπιστημονικές διαμάχες στά φιλοσοφικά συστήματα τῆς ἐποχῆς καί μπορεῖ νά βρεθεῖ γιά παράδειγμα ὡς μιά γενική μέθοδος τῆς προέλευσης τῆς ζωῆς στίς φυσικές φιλοσοφίες τοῦ Schelling καί τοῦ Hegel. Ὡστόσο, δέν ὑπάρχει εἰδική ἀναφορά γιά τόν τρόπο πού φανταζόταν ὁ Μάρξ τήν ὑπόθεση αὐτή. Τό μόνο πού παίρνει ἀπό τή θεωρία εἶναι ἓνα στοιχείο, ἡ ἔννοια τοῦ αὐτοσχηματισμοῦ, τῆς γένεσης σά μιά *διεργασία ἀνάπτυξης*, πού νά ἀποκλείει κάθε ἐνέργεια δημιουργίας. Ἡ λειτουργία τῆς ἰδέας τῆς *generatio aequivoca* ἰσοδυναμεῖ λοιπόν στά γραπτά τοῦ νεαροῦ Μάρξ μέ τήν ἰδέα τοῦ ἐξελικτισμοῦ. Ὁ πιό σοβαρός περιορισμός του δέν εἶναι ὅτι βασίζεται σέ μιά ἀμφίβολη θεωρία, πού ἀργότερα δυσφημίστηκε²⁰, ἀλλά ὅτι παραμένει μόνο μιά ἰδέα, πού στήν οὐσία εἶναι περιθωριακή τῶν ἀπόψεων τοῦ νεαροῦ Μάρξ. Ὡστόσο μ' αὐτό τόν τρόπο, τό ἔργο τῆς συνένωσης τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας μέ τό σύνολο τῆς ὑπόλοιπης φυσικῆς ἱστορίας σέ μιά ἐνιαία ἔννοια τοῦ κόσμου, ἐμπιστευθεῖκε σέ μιά ἀπλῶς λογική ὑπόθεση, πού δέν εἶχε ἐπιβεβαιωθεί ἐμπειρικά — στήν οὐσία δέν εἶχε ἀναπτυχθεῖ οὔτε διανοητικά. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά πρέπει ν' ἀναγνωρισθεῖ, ὅσο κι' ἂν φαίνεται παράδοξο, ὅτι αὐτός ὁ περιορισμός εἶναι ἓνα δείγμα τῆς σοβαρότητας καί τῆς εὐφύας τοῦ Μάρξ ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐπιστημονικῆς του δραστηριότητος. Ἀπό τή στιγμή πού ἔφτασε στήν ἔννοια τῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας ὡς μιά *διεργασία τῆς φυσικῆς ἱστορίας*²¹, ἦταν πεπεισμένος γιά τήν ἀνάγκη νά ἐφαρμόσει τήν αὐστηρότητα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, βασιζόμενος σέ ὀρθολογική ἀναπαράσταση τῶν γεγονότων πού εἶχαν ἐρευνηθεῖ ἐμπειρικά, στήν ἀνάλυση τῶν νόμων τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης, δέν μποροῦσε ὅμως μετά νά ἀνατρέψει τή μέθοδο καί νά ἐνσωματώσει τή νέα ὕλιστική ἐπιστήμη τῆς κοινωνίας μέ τήν παλιά ὕλιστική φιλοσοφία τῆς φύσης. Μόνο παράλληλη πρόοδος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας σ' ὅλους τοὺς τομεῖς θά μπορούσε νά φέρεי πιό κοντά, μ' ἓνα πραγματικό ὅχι μ' ἓνα ἀπατηλό τρόπο, τήν προοπτική μιᾶς ἐνωτικῆς ἐπιστήμης, πού ἡ πλήρης πραγμάτωσή της προϋπόθετε γιά τόν Μάρξ, ὅπως εἶδαμε, ὅχι μόνο τήν πρόοδο τῆς γνώσης ἀλλά ἐπίσης τήν παραπέρα πρόοδο τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Στήν πραγματικότητα θά δοῦμε πῶς τό βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός καί πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτῆς τῆς προοπτικῆς, παρουσιάσθηκε μέ τό ἔργο τοῦ Δαρβίνου καί ἀμέσως ἀκολουθήθηκε ἀπό δύο βήματα πρὸς τὰ πίσω, μέ τή δραστηρία συνεργασία αὐτῆς τῆς ἰδίας τῆς δαρβινικῆς κουλτούρας.

2. Ἡ ὕλιστική μέθοδος

Ἡ Καταγωγή τῶν Εἰδῶν ἔδωσε τελικά τήν ἰδέα τοῦ ἐξελικτισμοῦ, τήν ἀντίληψη τῆς φύσης ὡς μιά ἱστορική διεργασία, γιά πρώτη φορά σέ ἐπιστημονική βάση, πού ἦταν συγχρόνως λογική καί ἐμπειρική. Οἱ καθαρά λογικές ὑποθέσεις καί ἡ συλλογή,

κατάταξη καί ἀνάλυση τῶν δεδομένων εἶναι ἀναπόσπαστα στοιχεία τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης κατά τήν πορεία τῆς ἀνάπτυξής της. Ἀλλά τό ἀντικειμενικό ἀποτέλεσμα τῆς πορείας τῆς γνῶσης, ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια, ἐπιτυγχάνεται μόνον ὅταν ἡ ἐμπειρική ἐρευνα καί ἡ λογική ἐπεξεργασία συμπέτουν, χωρίς ἐξωτερικά κατάλοιπα. Γιά τή θεωρία τῆς ἐξέλιξης δέν εἶχε ἐπιτευχθεῖ κάτι τέτοιο πρὶν ἀπὸ τήν ἐμφάνιση τῆς θεωρίας τοῦ Δαρβίνου. Ἄν καί γιά τήν ἰδέα τῆς ἐξέλιξης εἶχαν προταθεῖ ὁρισμένες θεωρίες, κυρίως ἀπὸ τοὺς ὕλιστές φιλόσοφους τοῦ 18ου αἰώνα (Diderot, Maupertuis, Holbach κ.ά.), ὥστόσο τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐμπειρικῆς ἐρευνας δέν ἦταν εὐκόλο νά τετραγωνισθοῦν μέ τίς παραδοσιακές ἀντιλήψεις. Ἔτσι ἀπὸ τόν Buffon καί μετά, ὑπῆρξαν πολλοὶ φυσικοὶ ἐπιστήμονες πού προσπάθησαν νά κάνουν μιά νέα κατάταξη τῶν ἐμπειρικῶν στοιχείων, συνδέοντάς τα μέ τίς ἐξελικτικές ἰδέες. Ἡ σύνδεση ὅμως τῶν δύο παρέμενε πάντοτε, τουλάχιστο μερικῶς, ἐξωτερική. Ἀκόμη καί ὁ Lamarck, χωρίς ἀντίρρηση ὁ πιό προικισμένος φυσιοδίφης πρὶν ἀπὸ τόν Δαρβίνο, μπόρεσε νά ξεπεράσει τίς δυσκολίες τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης μόνο μέ ὑπερβολικές ὑποθέσεις, πού δέν ὑποστηρίζονταν ἀπὸ ἐμπειρική ἀνάλυση, καί οἱ ὁποῖες τελικά κατέληξαν, ἀπὸ τή μιά μεριά σέ ἀπλοϊκές μηχανιστικές χοντροκοπιές καί ἀπὸ τήν ἄλλη στό *deus ex machina* τοῦ φιναιλισμοῦ. Ὡστόσο οἱ προσπάθειες αὐτές, παρά τίς ἀτέλειες καί τοὺς αὐτοσχεδιασμούς τους, ἔγιναν αἰτία γιά νά ἐπιτευχθεῖ τό ἔργο τοῦ Δαρβίνου. Ἡ ἰδέα τῆς ἐξέλιξης, ὡς μιά λογική ὑπόθεση γιά τήν ἐξήγηση τῶν στοιχείων πού εἶχαν συσσωρευθεῖ, ἦταν στό μυαλό τοῦ Δαρβίνου (λέει ὅτι ἡ ἰδέα τὸν «κυνηγούσε») πρὶν κατορθώσει νά τήν παρουσιάσει ἐπιστημονικά. Ἦταν λοιπόν, σάν μιά ἰδέα ἡ λογική ὑπόθεση, ὅχι λιγότερο μιά προϋπόθεση ἀπ' ὅ,τι ἡ ἐμπειρική του ἐρευνα, τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης. Ὁ Δαρβίνος λοιπόν δέν εἶχε παρά νά πραγματοποιήσῃ ἐργασία εἴκοσι χρόνων γιά νά ἀνακαλύψει ξανά τὰ γεγονότα, καί μόνο τὰ γεγονότα, τῆς λογικῆς τῆς ὑπόθεσής του, γιά νά μporέσουν ἡ ἐμπειρική ἐρευνα καί ἡ λογική ἐρμηνεία νά συμπέσουν.

Ὡστόσο, γι' αὐτό τό σκοπό, δέν ἦταν ἄρκετό νά συνδυάσει ὅλα τὰ πιθανὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης μέ ὅλες τὰς πραγματικές διαφοροποιήσεις τῶν εἰδῶν. Ὁ Δαρβίνος κατ'ἀλλαθε ὅτι κανένα ἐπιχείρημα δέν θά μπορούσε νά ἔχει τήν πλήρη ἀξία τῆς ἀπόδειξης, ἐάν δέν παρείχε μιά ἐμπειρική ἐξήγηση τῆς μεθόδου (*mode*) τῆς ἐξέλιξης, καθὼς καί τό μηχανισμό πού νά δείχνει τίς μεταβολές στά εἶδη²². Τὰ παραδοσιακά

20. Γιά τή διαμάχη τῆς ἔννοιας τῆς *generatio aequivoca*, δες τήν ἀναφορά τοῦ Ἑγκελς στό *Dialectics of Nature* (Moscow, 1966, pp. 296-7), καί γιά τήν ἱστορία τῆς θεωρίας, A. I. Oparin, *L' Origine della Vita sulla Terra*, Turin 1956, pp. 7-44.

21. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, πού ὅπως εἶδαμε ἦταν ἓνα ἐπίτευγμα τοῦ νεαροῦ Μάρξ, παραμένει μεθοδολογικά μιά ἀρχή λειτουργίας ἐν δράσει σ' ὅλο τό ἐπιστημονικό του ἔργο. Στήν εἰσαγωγή του τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ *Κεφαλαίου* ὁ Μάρξ δηλώνει ἀπερίφραστα τήν ἀποψή του γιά τήν ἀνθρώπινη ἱστορία καί τή φυσική ἱστορία: «Ἡ θέση μου, ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ ἐξέλιξη τοῦ οἰκονομικοῦ σχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας φαίνεται ὡς μιά πορεία τῆς φυσικῆς ἱστορίας...» *Capital*, Vol. I, Moscow 1961, p. 10.

22. Ἡ μεθοδολογική αὐτή προσαγωγή τονίζεται ἀπὸ τό Δαρβίνο στήν

μοντέλα του μηχανισμού της εξέλιξης (ή αρχή της χρήσης και άχρηστίας, και ή επίδραση του εξωτερικού περιβάλλοντος διά μέσου της κληρονομικότητας των επίκτητων χαρακτηριστικών) δέν του φαίνονταν ικανοποιητικά. Γιατί, αν και πρόκυπταν από εμπειρικές παρατηρήσεις, δέν είχαν αυτοδύναμη επεξήγηση, και στην ουσία οδηγούσαν πάντοτε πίσω, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, σέ μιά τελεολογική έρμηνεία της φύσης. 'Ο Δαρβίνος δέν άρνήθηκε ποτέ την άξία των παραδοσιακών αυτών μοντέλων²³. 'Αντίθετα, έκανε μιά βαθύτερη ανάλυση των συνθηκών κατά τις όποιες γίνονται λειτουργικά, και τελικά βρήκε την αρχή της φυσικής επιλογής ως τόν βασικό παράγοντα του μηχανισμού της εξέλιξης, τό πιό σημαντικό γεγονός γύρω από τό όποιο όλα τά άλλα γεγονότα έναρμονίζονταν, τό κατευθυντικό νήμα πού διαλεύκανε τό αίνιγμα του φαινομενικά τυχαίου και της άμοιβαίας επίδρασης, μέσα στά όποια κινδύνευαν νά χαθούν οι εμπειρικές παρατηρήσεις. 'Έτσι κάθε τελεσιδική αιτιολόγηση έγινε περιττή, δεχόμενη, τελικά, όπως συνήθιζε νά λέει ο Μάρξ, «τό θανατηφόρο χτύπημα».

Σχόλια του Μάρξ γιά την Καταγωγή των Είδων στο Κεφάλαιο

'Η καταγωγή των Είδων ήταν φυσικό νά προκαλέσει τό ενδιαφέρον του Μάρξ, όχι άπλως γιά τ' αποτελέσματά του, αλλά έπίσης γιά την άπόλυτα ύλιστική του —δηλαδή έπιστημονική— μέθοδο. 'Αν και από τις πρώτες του ένθουσιώδεις κρίσεις, πού σημειώσαμε παραπάνω, οι θετικές έκτιμήσεις του Μάρξ άφορούσαν μόνο τά γενικά συμπεράσματα της έργασίας, άργότερα άναγνώρισε και τή μεθοδολογική της σημασία, μαζί μέ τις περισσότερες άμφιλεγόμενες πλευρές του δαρβινισμού. Είναι άποκαλυπτικό, γιά παράδειγμα, ότι σέ μιά ένδιαφέρουσα ύποσημείωση στο Κεφάλαιο, όπου άνακύπτουν έρωτήματα μεθοδολογίας σχετικά μέ την ύλιστική αντίληψη της Ιστορίας και σέ σχέση μέ τό πρόβλημα της Ιστοριογραφικής σημασίας της τεχνολογίας, ο Μάρξ χρησιμοποιεί άκριθώς τό Δαρβίνο γιά τό ξεκίνημα του έπιχειρηματός του, παραθέτοντας την έργασία του ως παραδειγματική έφαρμογή της ύλιστικής μεθόδου: «'Ο Δαρβίνος άνακίνησε τό ένδιαφέρον μας γιά την Ιστορία της τεχνολογίας της φύσης, δηλαδή τόν σχηματισμό των όργάνων στά φυτά και στά ζώα, όργανα πού χρησιμεύουν ως έργαλεία παραγωγής γιά τή διατήρηση της ζωής. Μήπως και ή Ιστορία των παραγωγικών όργάνων του άνθρώπου, όργανα πού είναι ή ύλική βάση της κοινωνικής όργάνωσης, χρειάζεται την ίδια προσοχή;»²⁴

'Όστόσο είναι άρκετά ένδιαφέρον, ότι στο τέλος της ύποσημείωσης στο Κεφάλαιο, ο Μάρξ αισθάνθηκε την άνάγκη νά προειδοποιήσει ένάντια σ' έναν ύλισμό «άφηρημένα διαμορφωμένο πάνω στις φυσικές έπιστήμες. "Τά έλαττώματα", γράφει, ενός τέτοιου ύλισμού», «πού άποκλείει την Ιστορία και την πορεία της, είναι άμέσως φανερά από τις άφηρημένες και ιδεολογικές άντιλήψεις των εκπροσώπων του, όπουδήποτε ξεφεύγουν από τά όρια της ειδικότητάς τους»²⁵. Πρέπει νά είμαστε προσεκτικοί γιά ν' άποφύγουμε παρεξηγήσεις στο σημείο αυτό. 'Ο Μάρξ δέν μäs προειδοποιεί ένάντια στον ύλισμό των φυσικών

έπιστημών, αλλά ένάντια σ' έναν ύλισμό άφηρημένα διαμορφωμένο πάνω στις φυσικές έπιστήμες. 'Η διαφορά είναι θεμελιώδης: Γι' αυτόν, στην ουσία, ή ύλιστική μέθοδος και ή έπιστημονική είναι ισάξιες, είναι δύο όροι της ίδιας έννοιας (στην ουσία, λίγο πρωτύτερα στην ίδια ύποσημείωση, μιλάει «γιά τή μόνη ύλιστική, και κατά συνέπεια μόνη έπιστημονική μέθοδο»)²⁶. Ότε νομίζει ότι οι φυσικές έπιστήμες άναγκαστικά άποκλείουν κάθε είδος Ιστορικής εξέλιξης: τό παράδειγμα του Δαρβίνου δείχνει τό αντίθετο. 'Όταν όμως στην περίπτωση αυτή μιλάει γιά την «Ιστορία και την πορεία της», φαίνεται καθαρά ότι άναφέρεται στην Ιστορική πορεία και ειδικά στις ανθρώπινες δυνάμεις της παραγωγής και των κοινωνικών σχέσεων πού άνταποκρίνονται σ' αυτές: δηλαδή, την Ιστορική πορεία έξω από την όποια ή έπιστημονική γνώση της κοινωνίας δέν είναι δυνατή, και στο όνομα της όποιας, κατά συνέπεια, μιλάμε γιά Ιστορικό ύλισμό. Είναι αυτή ή Ιστορική πορεία πού παραμένει άποκλεισμένη από κάθε τύπο ύλισμού «πού έχει άφηρημένα έπιβληθεί ως μοντέλο στις φυσικές έπιστήμες», μέ όχι ευχάριστες συνέπειες όταν οι ύποστηρικτές της άποτολμούν νά άναφερθούν πέρα από τά όρια της ειδικότητάς τους. 'Ο Μάρξ, από την άλλη μεριά, είναι προσεκτικός νά μήν καταλήξει, καλώντας τους έπιστήμονες νά κλεισθούν μέσα στά όρια των έπιστημονικών τους κλάδων. 'Εάν έκανε κάτι τέτοιο, θά έπρεπε νά πάρει τόν έαυτό του γιά παράδειγμα, σταματώντας ν' άναφέρεται συχνά στις φυ-

Είσαγωγή του βιβλίου *The Origin of Species* (London 1903, p. 8): «Μελετώντας την Καταγωγή των Είδων, είναι φυσικό γιά ένα φυσιοδίφη νά παίρνει ύπόψη του τις άμοιβαίες συγγένειες των όργανικών όντων, τις έμβρυολογικές τους άναλογίες, τή γεωγραφική τους κατανομή, τή γεωλογική διαδοχή και άλλα τέτοια γεγονότα, γιά νά μπορέσει νά καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τά είδη δέν δημιουργήθηκαν άνεξάρτητα, αλλά κατ'άγονται, όπως και οι ποικιλίες, από άλλα είδη. 'Όστόσο ένα τέτοιο συμπέρασμα, άκόμη κι' όταν στηρίζεται σέ γερές βάσεις, θά είναι ικανοποιητικό μόνο από τή στιγμή πού θά άποδειχθεί πώς τά άναρίθμητα είδη πού κατοικούν αυτό τόν κόσμο έχουν διαφοροποιηθεί, ώστε ν' άποκτήσουν την τελειότητα της κατασκευής τους και συμβίωσης, πού προκαλεί δίκαια τό θαυμασμό μας.

23. 'Η άκυρότητα της σημερινής αντίληψης πού φέρνει άντιμέτωπος τό Δαρβίνο και τόν Lamarck πάνω στο πρόβλημα της κληρονομικότητας των επίκτητων χαρακτηριστικών, παρουσιάζεται στο δοκίμιο του P. Omodeo, «Darwin e L' Ereditarietà dei Caratteri Acquisiti», *Scientia*, 54, December 1959.
24. *Capital*, Vol. I, p. 372. Τό τμήμα αυτό συνεχίζει: «Δέν θά ήταν πιό εύκολο νά μαζευτεί ή Ιστορία αυτή, άφου, όπως λέει και ο Vico, ή ανθρώπινη Ιστορία διαφέρει από τή φυσική Ιστορία στο γεγονός ότι έκάνανε την πρώτη, αλλά όχι την τελευταία: 'Όστόσο, είδαμε ότι ο διαχωρισμός αυτός δέν πρέπει νά κατανοηθεί μέ μιά άνελαστική έννοια, γιατί γιά τόν Μάρξ ή Ιστορία της ανθρωπότητας δέν είναι τίποτα άλλο παρά μέρος της φυσικής Ιστορίας. Γιά άλλες προτάσεις Ισής μεθοδολογικής άξίας πού πάρθηκαν από τόν Μάρξ από τά γραπτά του Δαρβίνου, δες *Capital*, I, p. 341, και *Theories of Value*, vol. III, London 1972, pp. 294-5.
25. *Capital*, I, p. 373. [Η φράση άποδόθηκε ως «a materialism abstractly modelled on the natural sciences» από τόν Gerrattana γιά τό *abstrakt naturwissenschaftlichen Materialismus* στο γερμανικό πρωτότυπο, δες *Werke*, Vol. 23, p. 393].
26. *Capital*, I, p. 373.

σικές επιστήμες, περιλαμβανομένου και του Δαρβίνου. Τότε ποιά είναι η σχέση μεταξύ των διαφόρων επιστημών, και ειδικά μεταξύ των φυσικών και κοινωνικών επιστημών, μεταξύ φυσικών επιστημών και φιλοσοφίας; Τό πρόβλημα είναι αναμφίβολα αρκετά σύνθετο, αλλά η εξέταση των εσωτερικών σχέσεων μαρξισμού και δαρβινισμού μπορεί να βοηθήσει στη διαλεύκανσή του.

3. Δαρβίνος και Μάλθους.

"Όπως διαπιστώσαμε παραπάνω οί πρώτες ένθουσιώδεις κριτικές των Μάρξ και Έγκελς για τόν Δαρβίνο συνοδεύονταν πάντοτε από τήν προφύλαξη για τήν «ακατέργαστη αγγλική μέθοδο», τόν «συνολικό αγγλικό τρόπο ανάπτυξης». Γενικά, αυτή η επιφύλαξη είχε πάντοτε περιθωριακό χαρακτήρα, μιά και άφορσσε όχι τή μέθοδο τής έρευνας αλλά τή μέθοδο τής παρουσίασης. Τό ότι η τελευταία δέν ήταν πάντοτε στό επίπεδο ποιότητας τής πρώτης, και τό ότι η επιστημονική αυστηρότητα τής έρευνητικής του μεθόδου δέν συγκρινόταν πάντοτε μέ μιά ισαξία

αυστηρότητα στην παρουσίασή του, είναι μιά έτυμηση που και ο ίδιος ο Δαρβίνος δέν θά είχε αντίρρησης. Γιατί στην *Αυτοβιογραφία* του, ήταν ο πρώτος που παραδέχθηκε τίς δυσκολίες που είχε πάντοτε στό νά εκφράσει τίς απόψεις του καθαρά και συνοπτικά, και στεναχωριόταν για τό μειονέκτημά του: «Φαίνεται ότι υπάρχει κάποιο είδος αναπόφευκτου στό μυαλό μου, που μέ οδηγεί στό νά θέτω τήν πρώτη φορά μέ λανθασμένο ή αδέξιο τρόπο τίς προτάσεις και τίς υποθέσεις μου»²⁷.

Οί επιφυλάξεις των Μάρξ και Έγκελς όμως, γίνονται λιγότερο περιθωριακές όταν περάσουμε από τή γενική μέθοδο του Δαρβίνου προβολής και εξέτασης ορισμένων ουσιαστικών ερωτημάτων, όπου η ανακρίβεια των διατυπώσεών του αποκαλύπτει ρωγμές στη λογική του. Η περίπτωση αυτή, για παράδειγμα, φαίνεται στη σχέση Δαρβίνου και Μάλθους. "Αν και ο Δαρβίνος σέ γενικές γραμμές δέν ξέφυγε από τήν ειδικότητά του, αντίθετα μέ τούς σύγχρονούς του, σ' αυτή τήν ειδική περίπτωση ξέφυγε, εγκαταλείποντας τή γνωστή του επιφυλακτικότητα ως

27. The Autobiography of Charles Darwin (edited by Nora Below). London 1958, p. 137.



έπιστήμονα. Ἡ σύγκυση πού προέκυψε δέν περιορίστηκε μόνο στό Δαρβίνο, ἀλλά ἀκόμη καί σήμερα ἡ θεωρία τοῦ Μάλθους γιά τόν πληθυσμό ἀναφέρεται ἀπλά ὡς μία ἀπό τίς κύριες πηγές τῆς θεωρίας τῆς εξέλιξης τοῦ Δαρβίνου. Ὁ Δαρβίνος, ἀπό τή μεριά του, ὅταν ἀναφερόταν στόν Μάλθους, δέν ἀνησυχούσε στό νά ἐμβαθύνει καί νά καταλάβει τή σκέψη τοῦ τελευταίου: ἀπλῶς εἶχε μιᾶ εἰκόνα ἀπό τήν πρώτη, τυχαία, ἀνάγνωση τοῦ «*Δοκίμιο ἐπὶ τῆς Ἀρχῆς τοῦ Πληθυσμοῦ*». Μέ τή σειρά τους, κανένας ἀπό τούς ἐρμηνευτές τοῦ Δαρβίνου δέν μπήκε στόν κόπο νά διασταυρώσει τὰ ἀρχικά κείμενα, πού παρ' ὅλα αὐτά ἦταν γνωστά καί εὐκολο νά βρεθοῦν, ὥστε νά θεμελιώσκει τήν ἀκριβή ἀξία τῶν ἀναφορῶν τοῦ Δαρβίνου²⁸.

Οἱ δύο ἀντιστοιχίες

Στήν εἰσαγωγή τῆς *Καταγωγῆς τῶν Εἰδῶν*, ὅπου περιγράφει τό σχέδιο τοῦ ἔργου του, ὁ Δαρβίνος ἔγραψε: «Στό ἐπόμενο κεφάλαιο θά χρησιμοποιοῦνται ἡ Πάλη γιά τήν Ὑπαρξή ὅλων τῶν ὀργανικῶν εἰδῶν σ' ὅλο τόν κόσμο, πού εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὑψηλῆς γεωμετρικῆς ἀναλογίας τῆς αὐξήσεώς τους. Αὐτό εἶναι τό δόγμα τοῦ Μάλθους πού ἐφαρμόζεται στά ζωικά καί φυτικά βασίλεια»²⁹. Ἡ ἐπιστημονική σημασία κάθε προσπάθειας γιά τή μεταφορά μιᾶς δογματικῆς θεωρίας, πού ἀναπτύχθηκε μέ σκοπό τήν κοινωνία, στό πεδίο τῆς βιολογίας εἶναι ἀπό τή βάση τῆς ἀμφισβητούμενης. Ἀλλά μιᾶ μεθοδολογική συζήτηση θά ἦταν στήν περίπτωση αὐτῆς περιττή, μιᾶ καί ὁ Δαρβίνος, τήν ἴδια στιγμή πού λέει ὅτι θέλει νά ἐφαρμόσει τό «δόγμα τοῦ Μάλθους» στό φυτικό καί ζωικό βασίλειο, ἀδειάζει τό δόγμα ἀπό κάθε τί πού τό ὀρίζει καί βρίσκεται στά χέρια του μέ κάτι ἐντελῶς διαφορετικό, πού τελικά ἔχει μόνο κατ' ὄνομα σχέση μέ τό πρῶτο. Ὅτε ἡ ἀρχή τῆς πάλης γιά τήν ὑπαρξή, οὔτε αὐτή τῆς φυσικῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ μέ γεωμετρική πρόοδο, ἐπικροτοῦν τή θεωρία τοῦ Μάλθους, πού ὁ ἴδιος –παρά τήν τάση του γιά λογοκλοπή, πού σημειώθηκε ἀπό τόν Μάρξ καί ἄλλους οἰκονομολόγους– στρέφονταν σέ ἄλλους συγγραφεῖς γιά νά ἐπικυρώσει τίς ἀρχές αὐτές. Ἡ «ἀνακάλυψη» τοῦ Μάλθους, ἡ βάση πάνω στήν ὁποία στηρίχθηκε ὅλο του τό βιβλίο *Δοκίμιο ἐπὶ τῆς Ἀρχῆς τοῦ Πληθυσμοῦ*, ὑποτίθεται ὅτι ἦταν μιᾶ ἀπόκλιση, ἡ καταστροφική λαβίδα, μεταξύ ἑνός ἀνθρώπινου πληθυσμοῦ πού σέ κάθε περίοδο εἰκοσιπέντε χρόνων ἀναπτύσσονταν φυσιολογικά μέ *γεωμετρική πρόοδο*, καί τῶν μέσων στοιχειώδους ἐπιβιώσεως τὰ ὁποία, παρά τίς προσπάθειες («στὶς πῶ εὐνοϊκές συνθήκες τῆς ἀνθρώπινης βιομηχανίας», ἔλεγε ὁ Μάλθους, ὅσο μπορούσε νά τίς προβλέψει) δέν μπορούσαν νά ἀναπτυχθοῦν τήν ἴδια περίοδο παραπάνω ἀπό μιᾶ *ἀριθμητική πρόοδο*. Ἡ ἀπόκλιση αὐτή μεταξύ τῶν δύο ἀναλογιῶν ἔχει κάποια ἔννοια μόνο γιά τήν ἀνθρώπινη κοινωνία, ἔξω ἀπό τήν ὁποία δέν μπορούμε, στήν οὐσία, νά μιλάμε γιά μιᾶ συνεχή αὐξηση, ἀκόμη καί ἀριθμητικῆς προόδου, τῶν μέσων ἐπιβιώσεως. Ἐνῶ γιά τὰ φυτά καί τὰ ζῶα, σύμφωνα μέ τόν Μάλθους, τό πρόβλημα δέν ὑφίσταται, μιᾶ καί ἡ ὕλη θά συνεχίσει «πολύ ἀπλά», μέ τήν αὐτόματη ἀπόβολή τοῦ πλεονάσματος³⁰. Ἐνῶ λοιπόν ἰσχυρίζονταν ὅτι ἐφαρμόζει τή θεωρία τοῦ Μάλθους, ὁ Δαρβίνος στήν πραγματικότητα ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μαζί της. Στήν οὐσία ξό-

δεψε ὅλη του τήν καριέρα γιά νά δείξει πόσο σύνθετο, πλούσιο καί ποικιλόμορφο ἦταν τό πρόβλημα πού ἐμφανιζόταν τόσο «ἀπλό» στόν Μάλθους.

Τό πιθανότερο εἶναι ὅτι μιᾶ λανθάνουσα ἀμφιβολία γιά παραβίαση τῆς ἔννοιας τῆς θεωρίας τοῦ Μάλθους νά πέρασε ἀπό το μυαλό τοῦ Δαρβίνου. Γιατί ἀργότερα βάζει μιᾶ παραλλαγή στήν πρώτη του διατύπωση, γιά νά σκεπάσει τήν ἀντίρρηση πού θά ἔπρεπε νά τόν εἶχε ἐντυπωσιάσει. Στό ἴδιο κομμάτι καί κάτω ἀπό τόν τίτλο «γεωμετρικῆς δυνάμεις αὐξήσεως», γράφει: «Τό δόγμα τοῦ Μάλθους ἐφαρμόζεται μέ πολλαπλή δύναμη σ' ὅλα τὰ ζωικά καί φυτικά βασίλεια, γιατί σ' αὐτή τήν περίπτωση δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει τεχνητή αὐξηση τῆς τροχῆς καί συνετὴ συγκράτηση ἀπό τόν γάμο»³¹. Ἀλλά μ' αὐτό τό ἀπαθές λογικό ἄλλα, ὁ Δαρβίνος ἀπέτυχε νά καταλάβει ὅτι, μὴν ἔχοντας τήν προϋπόθεση μιᾶς ἀριθμητικῆς προόδου τῶν μέσων ἐπιβιώσεως, ἡ θεωρία τοῦ Μάλθους δέν ἐφαρμόζεται μέ «πολλαπλή δύναμη», καί παύει νά ἐφαρμόζεται τελείως – χάνοντας κάθε εἰδική ἔννοια στό νά γίνει μιᾶ αὐθαίρετη ρητορική μεταφορά χωρὶς περὶ ἐκχόμενο, μιᾶ ἀπλῆ φιλολογικὴ ὑπενθύμιση. Στήν πραγματικότητα, ἐκεῖνο πού ἐνδιέφερε τόν Δαρβίνο δέν ἦταν ἡ «γεωμετρικὴ πρόδος» ἀλλὰ ἡ πάλη γιά τήν ὑπαρξή, ὡς μιᾶ ἀναπόφευκτη προϋπόθεση γιά τή φυσικὴ ἐπιλογὴ. Ἀλλά ἡ πάλη αὐτὴ γιά τήν ὑπαρξή δέν συνδεόταν οὐσιαστικά μέ καμία «ταχεία αὐξηση» τῆς γεωμετρικῆς «προόδου» ὅλων τῶν ζωντανῶν ὄντων, ὅπως ἔγραψε ὁ Δαρβίνος σέ τυπικὴ ἀναφορά γιά τόν Μάλθους, ἀλλὰ ἀπλά στό γεγονός ὅτι –ὅπως πρόσθεσε μετὰ– σέ κάθε εἶδος «παράγονται περισσότερα ἄτομα ἀπ' ὅ,τι μποροῦν νά ἐπιβιώσουν». Ἀλλά γι' αὐτό τό φαινόμενο, ὁ τύπος τῆς ἀναλογίας τοῦ ρυθμοῦ αὐξήσεως εἶναι ἀσχετος, καί ἡ πάλη γιά τήν ὑπαρξή θά προχωρήσει ἀνεξάρτητα –στήν περίπτωση τῶν ζωντανῶν ὄντων πού δέν εἶναι ἱκανὰ νά παράγουν καί νά αὐξάνουν τίς συνθήκες τῆς ὑπαρξῆς τους– εἴτε ἡ ἀναλογία ἦταν γεωμετρικὴ εἴτε ἀριθμητικὴ (καί στήν οὐσία ὁ ρυθμός ἀναπαραγωγῆς εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο ταχύς, ἀνάλογα μέ τὰ διάφορα εἶδη ζώων καί φυτῶν).

Βλέπουμε λοιπόν ἔτσι ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Μάλθους εἶχε ἐπιόλαια ἐπεκταθεῖ καί στή σκέψη τοῦ Δαρβίνου, γιά τήν ὁποία ὁμως εἶναι οὐσιαστικά ξένη. Ὁ συμπτωματικὸς καί τυχαῖος χα-

28. Εἶναι λυπηρό ὅτι οἱ φυσικοὶ ἐπιστήμονες κάνουν αὐτό τό λάθος, ἀλλὰ μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ, μιᾶ καί τό πρόβλημα ἔχει μόνο συμπτωματικά ἐνδιαφέρον γι' αὐτοὺς. Ἡ ἴδια δυστυχῶς μὴ κριτικὴ στάση παρουσιάζεται καί μεταξύ τῶν κοινωνιολόγων. Δές γιά παράδειγμα, D.G. MacRae, «Darwinism and the Social Sciences», in S.A. Barnett (ed.), *A Century of Darwin*, London 1958, p. 296 ff.

29. *The Origin of Species*, p. 9.

30. Δές Malthus, *Essay on the Principle of Population*, London 1803, pp. 2-3: «Στὰ φυτά καί τὰ ἄγρια ζῶα τό θέμα εἶναι ἀπλό. Ὅλα ἐξωθοῦνται ἀπὸ ἓνα ἰσχυρὸ ἐνστικτὸ νά αὐξήσουν τό εἶδος τους· καί τό ἐνστικτὸ αὐτὸ διακόπτεται ὀχι ἀπὸ λογικὴ σκέψη ἢ ἀμφιβολίες παροχῆς τροφῆς πρὸς τὰ νεογνά. Ὅπου λοιπὸν ὑπάρχει ἐλευθερία, ἐπιβάλλεται ἡ δύναμη τῆς αὐξήσεως· καί τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πλεονάσματος καταπιέζονται ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση χώρου καί διατροφῆς, πού εἶναι κοινὰ στὰ φυτά καί τὰ ζῶα· καί εἰδικὰ μεταξύ τῶν ζώων, μέ τό νά γίνονται τροφὴ τό ἓνα γιά τό ἄλλο».

31. *The Origin of Species*, p. 33.

ρακτήρας της επίδρασης του Μάλθους στο συγγραφέα της *Καταγωγής των Ειδών* είναι, ωστόσο, φανερός από το απόσπασμα της *Αυτοβιογραφίας* του, στην οποία ο Δαρβίνος σημειώνει τις περιστάσεις κατά τις οποίες θεώρησε ότι είχε αναλάβει το περιεργό του χρέος εγγνωμοσύνης για το διάσημο οικονομολόγο. Μετά από υπαινιγμούς για τα πρώτα στάδια της έρευνάς του, δταν ακόμη δεν είχε καταφέρει να εξακριβώσει «πώς ή επιλογή θα μπορούσε να εφαρμοσθεί σε ζωντανούς οργανισμούς στη φύση», ο Δαρβίνος γράφει: «Τόν Οκτώβριο του 1833, δηλαδή 15 μήνες μετά από συστηματική έρευνα, έτυχε να διαβάσω για διασκέδαση το βιβλίο του Μάλθους για τόν Πληθυσμό, και καθώς ήμουν προετοιμασμένος να καταλάβω την πάλη της ύπαρξης, που συνεχίζεται παντού, όπως δείχνουν μακροχρόνιες παρατηρήσεις των συνθηκών των ζώων και των φυτών, με έντυπωσάσε άμέσως ότι κάτω από τις συνθήκες αυτές θα μπορούσαν να διατηρηθούν ευνουούμενες παραλλαγές ειδών, ενώ μη ευνουούμενες θα καταστρέφονταν. Το αποτέλεσμα θα ήταν ο σχηματισμός νέων ειδών. Έτσι λοιπόν απέκτησα τελικά μία θεωρία για να δουλέψω έρευνητικά...»³². Η αξία λοιπόν της θεωρίας του Μάλθους για τόν Δαρβίνο ήταν μόνο έμμεση, και μπορεί να περιορισθεί στο γεγονός ότι ο Μάλθους συγκέντρωσε την προσοχή του στην άρχή της πάλης για την ύπαρξη – μία άρχή που από τη μία μεριά, ακόμη και ο Μάλθους δεν ισχυρίσθηκε ότι την είχε ανακαλύψει, και από την άλλη ο Δαρβίνος την είχε ήδη βρει άμεσα με τις έμπειρικές του παρατηρήσεις. Πρέπει να προστεθεί ότι με το απόκτημα της ιδέας της πάλης για την ύπαρξη, ο Δαρβίνος δεν είχε φτάσει ούτε στα μισά του σκοπού του: γιατί με την τελική ανακάλυψη μιας «θεωρίας για να δουλέψω έρευνητικά» έπρεπε να καταλήξει στο συμπέρασμα – για το οποίο ο Δαρβίνος δεν βοηθήθηκε καθόλου από τόν Μάλθους – ότι στις συνθήκες της πάλης για την ύπαρξη οι ευνουούμενες παραλλαγές έτειναν να διατηρηθούν και οι μη ευνουούμενες παραλλαγές να καταστραφούν.

Μπορούμε λοιπόν να καταλάβουμε την αντίδραση του Έγκελς, όταν έρχόταν αντιμέτωπος με αυτούς που όπως ο Dühring κριτικάριζαν τη θεωρία του Δαρβίνου και την πάλη της ύπαρξης, με βάση την υποτιθέμενη μαλθουσιανή της προέλευση. «Ο Δαρβίνος τώρα», – σημείωνε ο Έγκελς, «δέν θα διενоеίτο να πεί ότι η προέλευση της ιδέας για την πάλη της ύπαρξης προερχόταν από τόν Μάλθους. Το μόνο που λέει είναι ότι η θεωρία αυτή είναι η θεωρία του Μάλθους εφαρμοζόμενη σ' όλο τόν ζωικό και φυτικό κόσμο. Όσο μεγάλο κι αν είναι το σφάλμα του Δαρβίνου να αποδεχθεί με άφέλεια και χωρίς κριτική τη μαλθουσιανή θεωρία, ωστόσο καθέννας μπορεί να δει με την πρώτη ματιά ότι δέν χρειάζονται μαλθουσιανά γυαλιά για να φαντασθεί την πάλη της ύπαρξης στη φύση – ή αντίθεση ανάμεσα στα άμετρητα μικρόθια που τόσο πλουσιοπάροχα παράγει η φύση και ο μικρός αριθμός αυτών που φτάνουν την ώριμότητα: μία αντίθεση που στην ουσία τό μεγαλύτερο μέρος της βρίσκει τη λύση της στην πάλη για την ύπαρξη – συχνά με εξαιρετική σκληρότητα. Όπως ο νόμος τών μισθών έχει διατηρήσει την αξία του, ακόμη και αφού ξεχάστηκαν τά μαλθουσιανά επιχειρήματα πάνω στα οποία τόν στηρίξε ο Ricardo, έτσι και η πάλη για την ύπαρξη μπορεί να γίνει στη φύση, ακόμη και χωρίς καμιά μαλθουσιανή έρμηνεία»³³.

Η βαθύτερη διασύνδεση μεταξύ Μάλθους και Δαρβίνου

Παραμένει όμως ακόμη να εξηγηθεί γιατί ο Δαρβίνος άφέθη κε να επηρεασθεί από τό διάβασμα του βιβλίου του Μάλθους μέχρι του σημείου να δεχθεί χωρίς κριτική μία δογματική θεωρία που δέν του χρειαζόταν. Στην ουσία, η έξωγενής και έπιφανεϊακή διασύνδεση μεταξύ της σκέψης του Δαρβίνου και της μέλτης του Μάλθους άποκαλύπτει μία βαθύτερη σχέση της *Καταγωγής των Ειδών* με κάτι πιο σοβαρό και σημαντικό: ακριβώς τη συγγήν πραγματικότητα με την οποία τό βιβλίο *Δοκίμιο έπ' της Άρχης του Πληθυσμού* τραβούσε την προσοχή, ακόμη κ όταν έτεινε να προκαλεί σύγχυση στο σημείο αυτό πρός όφελος τών κυρίαρχων τάξεων της έποχής. Δέν ήταν τόσο τό κοινωνικό δόγμα του Μάλθους που εφαρμοζόταν, όπως δήλωσε ο Δαρβίνος, στόν κόσμο τών φυτών τών ζώων, όσο η κοινωνική πραγματικότητα του δόγματος, έμπνέοντας στα μάτια του φυσικού έπιστήμονα μία μοναδική άπεικόνιση της πραγματικότητας της φυτικής και ζωικής φύσης, που ήταν τό θέμα της έρευνάς του. Η διπλή αυτή πλευρά της σχέσης μεταξύ Δαρβίνου και Μάλθους (όπου η έπιπολαιότητα της άμεσης σχέσης είχε άποζημιωθεί από τη βαθύτερη έμμεση σχέση) είχε υπογραμμισθεί από τόν Μάρξ σ' ένα γράμμα του στόν Έγκελς τό 1862. «Ο Δαρβίνος του οποίου ξανακοίταξα τό βιβλίο, με διασκεδάζει όταν λέει ότι εφαρμόζει τη «Μαλθουσιανή» θεωρία έπίσης στα φυτά και στα ζώα, σά να σήμαινε για τόν κ. Μάλθους ότι δέν εφαρμόζει τί θεωρία στα φυτά και στα ζώα, αλλά μόνο στα ανθρώπινα όντα – και με γεωμετρική πρόοδο – σε αντίθεση με τά φυτά και τί ζώα.

Είναι άξιοσημείωτο πώς ο Δαρβίνος αναγνωρίζει μεταξύ τών κτηνών και τών φυτών της άγγλικής του κοινωνίας, με τόν κα-

32. The Autobiography of Charles Darwin, p. 120 (δικές μου ύπογραμμίσεις).

33. Engels, Anti-Dühring, Moscow 1947, p. 86. Οι σκέψεις αυτές αναπτύχθηκαν από τόν Έγκελς σ' ένα απόσπασμα της *Διαλεκτικής της Φύσης* όπου τονίζει τό περίπλοκο της σχέσης μεταξύ του ζωικού και φυτικού ύπερ-πληθυσμού και την άρχή της φυσικής έπιλογής (Dialectics of Nature, Moscow 1966, pp. 306-7). Ο Μάρξ από τη μεριά του περιορίσθηκε στο να σημειώσει ότι η ιδέα της «πάλης για τη ζωή» γίνεται μία άπλή φράση εάν χρησιμοποιηθεί ως μία έπεξηγηματική άρχή ή φυσικός νόμος όλης της ιστορίας. Έτσι σχολιάζι σ' ένα γράμμα του στόν Kugelmann στις 27 Ιουνίου 1870: «Κύριε Lange, όπως βλέπετε έχει κάνει μία μεγάλη ανακάλυψη. Όλη η ιστορία μπορεί να χωρέσει κάτω από ένα μεγάλο φυσικό νόμο. Αδ τός ό φυσικός νόμος είναι η φράση (σ' αυτή την έφαρμογή ή εκφραση του Δαρβίνου δέν είναι τίποτα άλλο από μία φράση) «ή πάλη για τη ζωή», και τό περιεχόμενο αυτής της φράσης είναι ο μαλθουσιανός νόμος του πληθυσμού, ή μάλλον του ύπερ-πληθυσμού. Έτσι αντί να αναλύουμε την πάλη για τη ζωή, όπως παρουσιάζεται ιστορικά σε ποικίλες και καθορισμένες μορφές της κοινωνίας, εκείν που πρέπει να γίνει είναι να μεταφράσουμε κάθε σταθερή πάλη στή φράση «πάλη για ζωή», και αυτή τη φράση σε μαλθουσιανή πληθυσμιακή φαντασία. Πρέπει να παραδεχθεί κανείς ότι αυτή είναι μύ πολύ έντυπωσιακή μέθοδος – για καυχισιολογία, ψευτο-έπιστήμη πομπώδη άγνοια και πνευματική τεμπελιά». Marx-Engels, *Select Correspondence*, pp. 239-40.

ταμερισμό της εργασίας της, τό συναγωνισμό, τό άνοιγμα καινούριων αγορών, τίς «έφευρέσεις», καί τή μαλθουσιανή «πάλη γιά ύπαρξη». Είηαι στό *bellum omnium contra omnes* του Hobbes, καί άν θυμηθούμε καί τή *Φαινομενολογία* του Hegel, όπου ή άστική κοινωνία περιγράφεται ώς ένα «πνευματικό βασίλεια ζώων», ένώ στό Δαρβίνο τό ζωικό βασίλειο παρουσιάζεται ώς άστική κοινωνία»³⁴. 'Ο διασκεδαστικός καί είρωνικός τόνορ των σχολίων δέν πρέπει νά μάς ξεγελάσει· ό Μάρξ δέν σατιρίζει τόν Δαρβίνο, γιά τόν όποιο ό θαυμασμός του —όπως θά δοϋμε— ποτέ δέν μειώθηκε, αλλά έκανε μιά άντικειμενική σάτιρα της μπουρζουαζίας, πού καθρεφτιζόταν άκόμη καί στό άδιάφορο έργο ενός μεγάλου φυσικού επιστήμονα. Είηαι λοιπόν μ' αϋτή τήν έννοια πού τό ίδιο θέμα χρησιμοποιήθηκε ξανά από τόν Έγκελς στην είσαγωγή της *Διαλεκτικής της Φύσης*: «'Ο Δαρβίνος δέν γνώριζε τί πικρή σάτιρα έγραφε γιά τήν ανθρωπότητα, καί ειδικά γιά τούς άγρότες του τόπου του, όταν έδειχνε ότι ό έλεύθερος ανταγωνισμός, ή πάλη γιά τήν ύπαρξη, πού οι οικονομολόγοι θεωρούσαν ώς τό μεγαλύτερο ιστορικό έπίτευγμα, είηαι ή φυσική κατάσταση του ζωικού βασιλείου. Μόνο ή συνειδητή όργάνωση της κοινωνικής παραγωγής, όπου ή παραγωγή καί ή διανομή γίνονται μέ προγραμματισμένο τρόπο, μπορεί νά άνυψώσει τήν ανθρωπότητα πάνω από τόν κόσμο των ζώων, σ' ότι άφορά τίς κοινωνικές πλευρές, μέ τόν ίδιο τρόπο πού ή παραγωγή γενικά έχει κάνει τό ίδιο στους ανθρώπους ώς ζωικό είδος»³⁵.

Από τή μεριά του ό Δαρβίνος δέν έφθασε στό κατώφλι των προβλημάτων αυτών. 'Όχι μόνο δέν ξεπέρασε τά όρια της άστικής κοινωνίας, ούτε πού κατάφερε νά σκεφθεί ένα τρόπο μέ τόν όποιο θά ήταν δυνατό νά εφαρμόσει τίς ίδιες επιστημονικές μεθόδους γιά τή μελέτη της κοινωνίας, όπως τίς χρησιμοποίησε μέ συνέπεια γιά τή μελέτη των νόμων της εξέλιξης της οργανικής φύσης. Είηαι αλήθεια ότι ό Δαρβίνος δέν ήταν ό συγγραφέας του κοινωνικού δαρβινισμού, πού μόλυνε τή θετικιστική κουλτούρα του τέλους του 19ου αιώνα, καί βασικά είχε έλάχιστη ύπευθυνότητα γιά τό παραπροϊόν αυτό των θεωριών του. 'Αλλά καί εκεί όπου έρχόταν σ' έπαφή μέ τούς τομείς των κοινωνικών προβλημάτων, άκόμη καί αυτός δέν μπόρεσε ν' άποφύγει κάποια μεθοδολογική παρακμή. 'Ετσι, γιά παράδειγμα, τά συμπεράσματά του στό *Η Προέλευση του Άνθρώπου* γιά τήν «πρόοδο της εϋημερίας της ανθρωπίνης φυλής» έχουν κάποια σημασία. Είηαι, λέει ό Δαρβίνος, ένα «δύσκολο» πρόβλημα (άλλά όσο πιο δύσκολο βέβαια, τόσο λιγότερο επιστημονικές οι βάσεις του προβλήματος). 'Αν καί ό Μάλθους δέν όνομάζεται σ' αυτό τό άπόσπασμα, ή θεωρία του γιά τόν πληθυσμό παραμένει τό μόνο διαθέσιμο σημείο αναφοράς γιά τόν Δαρβίνο. 'Από τήν άλλη μεριά είηαι τόσο διανοητικά έπιφανειακός έδδ, πού άφού έχει ίσχυρισθεί ότι έφάρμοσε τήν κοινωνική θεωρία του Μάλθους σ' όλη τήν οργανική φύση, τελειώνει άπορρίπτοντας τά συμπεράσματα του μαλθουσιανισμού στό καθαυτό κοινωνικό πεδίο. 'Όστόσο, ό τρόπος μέ τόν όποιο δικαιολογεί τίς άντι-Μάλθους θέσεις του είηαι άπλά τόσο άντιεπιστημονικός όσο καί αυτοί πού χρησιμοποιούνται συνήθως γιά νά ύποστηρίζουν τίς θέσεις του Μάλθους. 'Ετσι, ό περιορισμός γάμων πού προτείνει ό Μάλθους, γιά νά άντιμετωπίσει τό φαινόμενο του ύπερπληθυσμού, κριτικάρεται από τό Δαρβίνο, στη βάση ότι χωρίς ύπερπληθυσμό ή απαιτούμενη πάλη γιά τήν ύπαρξη θά άπουσιάζει, καί χωρίς τήν πάλη γιά τήν ύπαρξη ό Δαρβίνος δέν μπορούσε νά σκεφθεί τήν πιθανότητα προόδου³⁶. 'Η κάθοδος σ'

αυτό τό σημείο από τόν ύλισμό των φυσικών επιστημών σ' ένα ύλισμό πού άφηρημένα προσαρμόσθηκε στις φυσικές επιστήμες είηαι προφανής. Σάν επιστήμονας, ό Δαρβίνος, έβγαλε τό συμπεέρασμα της πάλης γιά τήν ύπαρξη από έμπειρικές παρατηρήσεις του κόσμου των φυτών καί των ζώων, καί τό χρησιμοποιούσε μέ σιγουριά γιά τήν έρευνα των διεργασιών άνάπτυξης της οργανικής φύσης άνακαλύπτοντας έτσι τούς μηχανισμούς καί τούς νόμους τους. 'Αλλά σ' ότι άφορά τίς κοινωνικές διεργασίες, δέν του έτυχε νά σκεφθεί ότι έπρεπε ν' άκολουθήσει τήν ίδια επιστημονική μέθοδο έρευνας, καί άντ' αυτού περιόρισε τόν έαυτό του σέ μιά άφηρημένη έπέκταση των άποτελεσμάτων πού πήρε από τή φυσική επιστήμη σέ μιά άλλη επιστήμη —δηλαδή αϋτή της κοινωνίας— όπου ύπέθεσε ότι ήταν δυνατό νά σχηματίσει έγκυρα συμπεράσματα χωρίς καμιά συγκεκριμένη ή έξειδικευμένη έρευνα. Τό άποτέλεσμα είηαι ένα περιεργο παράδοξο, ότι ό επιστήμονας πού περισσότερο από όποιονδήποτε άλλο συνέβαλε μέ τή θεωρία του της εξέλιξης στό νά δείξει τήν ιστορικότητα της φύσης, κατέληξε νά άρνείται καί νά άποκλείει τήν ιστορική πορεία στό πιο σημαντικό σημείο της φυσικής ιστορίας, πού είηαι ή ανθρωπινή ιστορία. 'Η πάλη γιά τήν ύπαρξη, πού ρυθμίζει τήν άνάπτυξη του κόσμου των φυτών καί των ζώων, γίνεται ένας αιώνιος νόμος της φύσης από τόν όποιο κανένας άνθρωπος δέν μπορεί νά ξεφύγει, όχι μόνο ένα έρέθισμα

34. Marx-Engels, *Selected Correspondence*, p. 128. Στην ιστορική του άνάλυση των θεωριών της ύπεραζίας, ό Μάρξ τόνισε τή σημασία του έργου του Δαρβίνου ως μιά επιστημονική άρνηση της θεωρίας του Μάλθους: *Theories of Surplus Value*, Vol. II, London 1969, p. 121.

35. *Dialectics of Nature*, p. 35. Δές επίσης Anti-Dühring, pp. 324, 333, καί γράμματα του Έγκελς στον Lange στις 29 Μαρτίου 1865 καί Lavrov στις 12-17 Νοεμβρίου 1875, *Selected Correspondence*, pp. 171-3 καί 301-4.

36. Darwin, *The Descent of Man*, London 1901, p. 945: «'Ο άνθρωπος, όπως καί κάθε άλλο ζώο, χωρίς άμφιβολία άναπύχθηκε στη σημαντική του κατάσταση μέσα από τήν πάλη γιά τήν ύπαρξη, πού ήταν άποτέλεσμα γρήγορου πολλαπλασιασμού· καί άν πρόκειται νά χωρήσει άκόμη πιο ψηλά, φοβάμαι ότι πρέπει νά παραμείνει άντικείμενο μιάς σκληρής πάλης. Διαφορετικά θά βυθισθεί σέ νωθρότητα, καί οι πιο προικισμένοι άνθρωποι δέν θά μπορούν νά είηαι πιο έπιτυχημένοι στον άγώνα της ζωής από τούς λιγότερο προικισμένους. Γι' αυτό ό φυσικός μας ρυθμός αύξης, άν καί όδηγεί σέ πολλούς καί καταφανείς κινδύνους, δέν πρέπει νά μειωθεί σημαντικά μέ όποιαδήποτε μέσα. 'Επίσης, καί ό Μάλθους είχε σκεφθεί τή «νωθρότητα» στό δοκίμιο του *Essay on the Principle of Population*, καί γιά τήν άποφυγή της ζητούσε οι περιορισμοί των γεννήσεων νά γίνουν άποκλειστικά μέ τρόπους «πού ύποδεικνύονται από τή λογική καί έπικυρώνονται από τή θρησκεία», έτσι ώστε «ή έπιθυμία γιά γάμο νά διατηρεί όλη της τή δύναμη, νά έπιταχύνει τή δραστηριότητα καί νά παρακινεί τόν άγαμο νά άποκτήσει μέ τήν εργασία του τό βαθμό άνεσης πού θέλει. Καί γι' αυτό, άπέριψε μέ περιφρόνηση «κάθε τεχνητό ή ξένο τρόπο ως προς τούς νόμους της φύσης πού μπορεί νά χρησιμοποιηθεί γιά τόν περιορισμό του πληθυσμού, ως άνήθικο καί ότι τείνει νά καταπιέσει τό άναγκαίο έρέθισμα πού προτρέπει τούς ανθρώπους γιά δουλειά. 'Εάν σέ κάθε γάμο ό αριθμός των παιδιών μπορούσε νά περιοριστεί, τότε θά έπρεπε νά φοβόμαστε γιά μιά αύξηση της νωθρότητας».

άλλά την ίδια στιγμή και ένα αδιαπέραστο εμπόδιο της εξέλιξης. Τό συμπέρασμα αυτό παραμένει ακόμη κι αν ο Δαρβίνος προσθέσει, με έκλεκτική επιφυλακτικότητα, ότι δεν θεωρεί την πάλη για την ύπαρξη ως τό μοναδικό ή ακόμη το κύριο όργανο της προόδου της ανθρώπινης ιστορίας. Τό σήμα για μιά μεθοδολογική αναστροφή δόθηκε τώρα: άρνηση της αιωνιότητας των φυσικών νόμων, και την επανερμηνεία τους ως ιστορικούς νόμους, επαναφερόμενοι πίσω σέ επιθεβαίωση των ιστορικών νόμων της κοινωνικής ανάπτυξης ως αιώνιους νόμους της φύσης.

Η μεθοδολογική αυτή αναστροφή — πού άπλά και μόνο υπαινίσσεται από τό Δαρβίνο, παραμένοντας στά περιθώρια της δουλειάς του σάν ένα δείγμα των όρίων της άστικής του σκέψης— καθιερώθηκε ως κεντρική στη δαρβινική κουλτούρα, όχι μόνο δείχνοντας τά όρια της, αλλά και προσδιορίζοντας τό βασικό χαρακτήρα της επίδρασής της. Όστόσο, ή μετατόπιση αυτή ήταν δυνατή γιατί ο Δαρβίνος, παρά τό σημαντικό άλμα πού κατόρθωσε φέρνοντας τίς φυσικές και τίς ιστορικές επιστήμες μαζί, είχε ήδη αφήσει τό πρόβλημα της ένότητας της επιστήμης σ' ένα νέο άδιέξοδο.

4. 'Επιστήμη, φιλοσοφία και θρησκεία

Μιά αναπόφευκτη συνθήκη, και όχι ή μοναδική, για νά ξεπεραστεί τό άδιέξοδο, είναι ότι κάθε επιστήμη δέν πρέπει νά κλειστεί μέσα στά τείχη των δικών της ενδιαφερόντων και νά άγνοήσει όλες τίς άλλες επιστήμες. Άλλά δέν πρέπει ν' άρνηθομε ότι ένας τέτοιος επιθυμητός σκοπός αντιμετώπιζει ένα πρακτικό εμπόδιο μέ την αδξανόμενη εξειδίκευση της έρευνας: ούτε μπορούμε νά ζητήσουμε τή θυσία μιάς εξειδίκευσης για χάρη της διεύρυνσης του όρίζοντα της προσωπικής γνώσης του κάθε επιστήμονα. Όστόσο, ή άπουσία πνευματικής περιέργειας έκτός του πεδίου του έρευνας δέν θά μπορέσει νά γίνει σημάδι του μεγέθους ενός επιστήμονα. Αυτό δέν σημαίνει βέβαια, ότι ένας μεγάλος επιστήμονας δέν μπορεί νά έχει πνευματικά όρια πού δέν ξεπερνιούνται, ούτε ότι ή άξία του ως επιστήμονα είναι άντιστρόφως ανάλογη των όρίων αυτών. Μπορεί όμως νά ειπωθεί ότι όσο πίο λίγο έρχονται σέ έπαφή μέ την έρευνά του τόσο περισσότερο θά τά αναγνωρίσει σάν τέτοια, δηλαδή προσωπικά



δρια, και όχι να προσπαθήσει να τα δικαιώσει ως δρια της επιστήμης. 'Η αναγνώριση κάτι ανάλογου μπορεί να βρεθεί επίσης στον Δαρβίνο, με μία μετρημένη και ειλικρινή αυτοκριτική που είναι ένα από τα ωραιότερα αποσπάσματα της Αυτόβιογραφίας του, ένα συγκινητικό ντοκουμέντο επιστημονικής εντιμότητας και ανθρωπισμού ενός πνευματικού ανθρώπου³⁷.

Είναι ξεκάθαρο ότι και ο Μάρξ δεν είχε ελπίδες να ενδιαφερθεί συγχρόνως – στο επίπεδο της έρευνας – με τις κοινωνικές και φυσικές επιστήμες, ούτε όνειρευόταν να λύσει το πρόβλημα της ενότητας της επιστήμης με μία ουτοπική παντογνωσία. Ένας επιστήμονας σαν τον Μάρξ όχι μόνο δεν μπορούσε να παραμείνει αδιάφορος στη δυναμική ανάπτυξη των φυσικών επιστημών της εποχής του, αλλά ήταν αναγκασμένος να ρωτήσει τον εαυτό του ποιές ήταν οι γενικές πνευματικές προοπτικές στις οποίες θα εισαχθούν οι νέες επιστημονικές ανακαλύψεις. 'Η ανάγκη της απόκτησης κριτικών και όχι απλώς επιφανειακών πληροφοριών γι' αυτές έγινε επιτακτικός σκοπός που δεν μπορούσε να παρακαμφθεί. 'Ο Έγκελς, όπως είδαμε, ήταν ο πρώτος που κινήθηκε προς αυτή την κατεύθυνση, και ο Μάρξ το θυμάται όταν αναγκάζεται να ακολουθήσει τον ίδιο δρόμο. Σ' ένα γράμμα στον Έγκελς στις 4 'Ιουλίου 1864 – που δείχνει ότι είχε πέσει με τα μούτρα στη μελέτη της φυσιολογίας, της ιστολογίας και της ανατομίας του νευρικού συστήματος – αφού σημείωσε με ικανοποίηση μία ορισμένη άλλη λογαφία μεταξύ ενός σημείου της Φαινομενολογίας του Hegel και της κριτικής της φαινομενολογίας στην 'Εκλαϊκευμένη φυσιολογία του Lord, πρόσθεσε: «Ξέρεις ότι 1) ανακαλύπτω τα πράγματα κάπως καθυστερημένα· και 2) πάντοτε ακολουθώ στα βήματά σου. Σκέπτομαι λοιπόν τώρα στον ελεύθερο χρόνο μου να' ασχοληθώ αρκετά με την ανατομία και τη φυσιολογία, και επίσης ότι θα παρακολουθήσω μαθήματα (με πρακτικά μαθήματα και ανατομικές εξετάσεις)»³⁸. Βέβαια, δεν πρέπει να πάρουμε τις προτάσεις αυτές του Μάρξ κατά γράμμα. Τα υπερβολικά φιλοφρονητικά άστεια του Μάρξ θα ήταν εκτός τόπου και χρόνου εάν δεν ήταν σίγουρος για την παντελή έλλειψη αλαζονείας από τη μεριά του φίλου και συνεργάτη του³⁹. 'Ωστόσο, δεν πρέπει να κρύβουμε τη σημασία των εκφράσεων στο γράμμα. Γιατί είναι ξεκάθαρο ότι (1) ο Έγκελς έδρασε ως ένας σημαντικός πνευματικός καταλύτης στον Μάρξ και (2) ο Μάρξ έδινε μεγάλη σημασία στο πεδίο που αργότερα αναπτύχθηκε συστηματικά από τον Έγκελς στο 'Αντι-Ντύρινγκ και τη Διαλεκτική της φύσης.

'Ο άγνωστικισμός του Huxley

Δεν πρέπει, από την άλλη μεριά, να μας προκαλεί έκπληξη ότι στην περίοδο αυτή της μαθητείας στις φυσικές επιστήμες, ή κρίση του Μάρξ και του Έγκελς σε συγκεκριμένα ερωτήματα λεπτομέρειας ήταν κατά κάποιο τρόπο άθεμελιωτα, και ότι οι γνώμες τους δεν συμπίπτουν πάντοτε⁴⁰. 'Ωστόσο, εκείνο που είναι πιο σημαντικό είναι ότι, για να αξιολογηθούν βασικά ερωτήματα της επιστημονικής κατεύθυνσης, και είναι ακριβώς αυτά – όπου ή συμφωνία μεταξύ Μάρξ και Έγκελς είναι πάντοτε πλήρης – πάνω στα οποία αποκρυσταλλώθηκε το κύριο θέμα της πνευματικής διαμάχης που ξεκίνησε με την εξάπλωση του δαρβινισμού. Στο κέντρο της διαμάχης αυτής ήταν το πρόβλημα

της σχέσης μεταξύ επιστήμης και φιλοσοφίας, μεταξύ επιστήμης και θρησκείας. Είναι αλήθεια ότι ακόμη κι εδώ τα ζητήματα δεν άφοροδσαν μόνο το Δαρβίνο, και ούτε ακόμη τον ίδιο (που, όπως παρατήρησε ο Labriola, «δεν ήταν φιλόσοφος της επιστήμης του»⁴¹ και παρέμεινε στο παρασκήνιο, αφήνοντας στους οπαδούς του, καθοδηγούμενους από τον Huxley – «τόν γενικό εισαγγελέα του δαρβινισμού» – την ευθύνη για περισσότερη γενική θεωρητικοποίηση και το βάρος της δημόσιας πολεμικής). 'Η πνευματική επανάσταση που άρχισε με την έκδοση της Καταγωγής των Ειδών ξαφνικά βρέθηκε να δίνει τη μάχη της στο έδαφος της θρησκείας. Παρ' όλο που η διαμάχη δεν κράτησε πάρα πολύ, τουλάχιστον οι δεύτερες μορφές της, γιατί σύντομα προσπάθησε να βρει μία βάση μερικού συμβιβασμού. 'Ο Έγκελς, σ' ένα γράμμα του, τον 'Απρίλιο του 1863, έφιστώντας την προσοχή του Μάρξ σε μερικά γραπτά του Lyell και Huxley, έγραψε: «Κάνουν μεγάλη φασαρία εδώ με θιαυές επιθέσεις ενάντια στις καλίες δοξασίες, και απ' όλες τις πλευρές», αλλά πρόσθεσε την προειδοποίηση ότι πρέπει να' αναμένεται τελικά μία κάποια μετριοπαθής μορφή ρασιοναλισμού για την προάσπιση της θρησκείας⁴². Μερικά χρόνια αργότερα, το 1868, ήταν ο Μάρξ που σημείωνε τα αντιφατικά συμπτώματα της συμπεριφοράς της δαρβινικής κοινότητας: «'Ο Huxley, στην τελευταία του διμιλία στο 'Εδιμβούργο, αν και έδειξε ότι είναι πιο ύλιστής απ' ό,τι τα τελευταία χρόνια, άφησε τον εαυτό του να γλιστρήσει από την πίσω πόρτα. 'Όσο πιο πολύ παρατηρούμε και σκεφτόμαστε αποτελεσματικά, δεν μπορούμε να ξεφύγουμε από τον ύλισμό. 'Αλλά αυτό μας κάνει να περιστρεφόμεστε απλώς γύρω από τη σχέση αίτιας και αποτελέσματος, και «ο μεγάλος συμπατριώτης σου Hume» έχει ήδη δείξει ότι αυτές οι κατηγορίες δεν έχουν να κάνουν τίποτα με πράγματα μέσα σ' αυτές. Ergo είσαι

37. The Autobiography of Charles Darwin, pp. 136-42.

38. Werke, vol. 30, p. 418.

39. Θα ήταν εύκολο να φαντασθούμε που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί το γράμμα αυτό από έναν άλλο. 'Αλλά, όταν μετά το θάνατο του Μάρξ δημιουργήθηκε η τάση της υπερεκτίμησης της προσφοράς του Έγκελς στην οικοδόμηση του επιστημονικού σοσιαλισμού, ο ίδιος ο Έγκελς αισθάνθηκε την ανάγκη να «βάλει τα πράγματα στη θέση τους» δηλώνοντας επίσημα: «'Οτιδήποτε συνέβαλα – τουλάχιστον με την εξαίρεση μερικών βιβλίων μου σε ορισμένους τομείς – δεν ήταν αναγκαίο για το μεγάλο έργο του Μάρξ. 'Ότι κατάφερε ο Μάρξ δεν θα μπορούσα να το επιτύχω». Marx-Engels, Selected Works, p. 618.

40. Δες, για παράδειγμα, την πολεμική μεταξύ Μάρξ και Έγκελς γύρω από το βιβλίο του Pierre Trémaux (Origine et Transformations de l'Homme et des Autres Bêtes, Paris, 1865), του οποίου την επιστημονική ακρίβεια έκρινε αυστηρά ο Έγκελς, ενώ ο Μάρξ έτεινε να την υπερεκτιμά, και άμέσως να το αποκαλεί ως «μια σημαντική πρόοδος στη θεωρία του Δαρβίνου». Στην πραγματικότητα, το έργο αυτό εξαφανίστηκε από την ιστορία της βιολογικής επιστήμης χωρίς να' αφήσει ίχνος. Δες τα γράμματα από τον Μάρξ 7 Αυγούστου, 13 Αυγούστου και 3 'Οκτωβρίου 1866, και από τον Έγκελς στις 10 Αυγούστου, 2 'Οκτωβρίου και 5 'Οκτωβρίου 1866. Werke, vol. 31, pp. 247-52, 256-61.

41. Labriola, Saggi sul Materialismo Storico, p. 218.

42. Werke, vol. 30, p. 338.

ελεύθερος να πιστεύεις οτιδήποτε θελήσεις. QED»⁴³. 'Αργότερα, όπως είναι γνωστό, ο Huxley πλασάρισε τον ευχάριστο δρο «άγνωστικισμό» για τη θέση αυτή, και ο Έγκελς, με τη σειρά του, έκανε εκείνο που είπε κάποτε ο Μάρξ, όταν μίλησε για την κατάσταση αυτή, ως ένας «υλισμός που ντρέπεται τον εαυτό του»⁴⁴.

Οι άμφιβολίες του Δαρβίνου

Δέν υπάρχει άμφιβολία ότι αυτός ο πέπλος του άγνωστικισμού έδωσε τη δυνατότητα στην επιστημονική ιδέα του δαρβινισμού να απαλύνει και να διασκεδάσει τα εμπόδια που όρθώνονταν εναντίον της, κάνοντας την επιτυχία της ευκολότερη και ταχύτερη, αλλά την ίδια στιγμή προετοίμασε τις συνθήκες για τη μετέπειτα κατάρρευσή της. 'Ο τρόπος που έγινε η πορεία αυτή μοιάζει αρκετά δαιδαλώδης από άρκετές πλευρές, αλλά δεν είναι δύσκολο να ξαναφτιάξει κανείς το ουσιαστικό της περίγραμμα. 'Ο Δαρβίνος, για παράδειγμα, ήταν προσωπικά ένας άπιστος (ή τουλάχιστον έγινε σε κάποιο σημείο), αλλά δεν ήθελε να μαθευτεί, και έτσι προτίμησε να συνεχίσει να πιστεύεται ότι η εξέλιξη είναι συμβιβάσιμη με τη θρησκεία. 'Ιδιωτικά δήλωνε τον εαυτό του ως «άγνωστικιστή», αλλά ο άγνωστικισμός του, σε αντίθεση με του Huxley, ήταν άθωος από κάθε φιλοσοφική έμφαση: βασικά δεν ήταν τίποτα παραπάνω από έναν καινούριο τρόπο αναγνώρισης των προσωπικών του όριων, στα οποία θεωρούσε τίμιο, καθώς και συνετό, να σταματήσει. 'Από την άλλη μεριά, το περιεχόμενο του άγνωστικισμού του αναμφίβολα αποτέλεσε μια πρόοδο στις προηγούμενες θέσεις του. Σ' ένα απόσπασμα της Αυτοβιογραφίας του σημειώνει ότι στην περίοδο που έγραφε την *Καταγωγή των Ειδών* είχε καταλήξει σε θεολογικά συμπεράσματα: μια και ήταν αδύνατο να εξηγήσει «τό τεράστιο και θαυμάσιο σύμπαν, περιλαμβανομένου του ανθρώπου με την ικανότητά του για να βλέπει μακριά μέσα στον παρελθόν και στο μέλλον, ως αποτέλεσμα τυφλής τύχης ή αναγκαιότητας», τελικά αναγκάστηκε να καταφύγει «στην Πρωταρχική Αίτεια με ευφύες μυαλό, κατά κάποιο βαθμό ανάλογο με αυτό του ανθρώπου». 'Ωστόσο, το συμπέρασμα αυτό, μετά από πολλές άμφιταλαντεύσεις, ταρακουνήθηκε τελικά από την άμφιβολία: «Θα μπορούσε το μυαλό του ανθρώπου, το οποίο έχει, όπως πιστεύω, αναπτυχθεί από ένα μυαλό τόσο ευτελές όσο αυτό που έχουν τα κατώτερα ζώα, να τό έμπιστευθεί κανείς όταν βγάξει τέτοια μεγάλα συμπεράσματα; Μπορούν να μὴ είναι αυτά τό αποτέλεσμα της σύνδεσης μεταξύ αίτίας και αποτελέσματος, που φαίνεται τόσο αναγκαίο σ' έμάς, αλλά να εξαρτάται άπλως από κληρονομημένη έμπειρία; 'Ούτε πρέπει να άγνοούμε την πιθανότητα κάποιας αποτύπωσης στα μυαλά των παιδιών για πίστη στο Θεό που να έχει δημιουργήσει ένα ισχυρό και πιθανώς κληρονομικό φαινόμενο στον έγκυφαλό τους που δεν έχει αναπτυχθεί πλήρως. Κάτι που είναι δύσκολο ν' άπαλλαγούν, όπως ένας πίθηκος είναι δύσκολο ν' άπαλλαγεί από τον ένστικτώδη φόβο του για τά φίδια»⁴⁵. 'Ο Huxley δεν θά τολμούσε από μόνος του να αναπτύξει ένα τέτοιο άσεβές έπιχείρημα ενάντια στη θρησκεία. 'Ωστόσο, δεν ήταν άπλως μία έπιφύλαξη ή μία άπλή τακτική προνοητικότητα, αλλά κυρίως μία έπίγνωση του αντίεπισημονικού χαρακτήρα των ιδεών αυτών, που έμπόδισε τό Δαρ-

βίνο να τις ανακοινώσει δημόσια. Στην ουσία περιορίστηκε στο πεδίο των προτεινόμενων εικασιών, για τις όποιες όμως δεν τούς έδινε μεγαλύτερη αξία από τις άλλες εικασίες. Τό απόσπασμα που αναφέρθηκε από την Αυτοβιογραφία του, τελικά συμπεραίνει: «Δέν μπορώ να ύποκρίνομαι ότι ρίχνω κάποιο φώς σε τέτοια άφηρημένα προβλήματα. Τό μυστήριο της άρχης όλων των πραγμάτων είναι άλυτο από έμάς' και γι' αυτό είμαι ίκανοποιημένος να παραμείνω ένας Άγνωστικιστής».

'Ο άγνωστικισμός του Δαρβίνου ήταν λοιπόν μετριοπαθής σε τόνο, σε σύγκριση με του Huxley, προδίνοντας μία πολυπλοκότητα που αφήνει την πόρτα άνοιχτή για όλες τις λύσεις. 'Εάν ή ανθρώπινη λογική δεν αξίζει να στηριχθούμε πάνω της όταν κατασκευάζει διαλογικά την ιδέα του Θεού, δεν είναι φανερό γιατί, στά μάτια του Δαρβίνου, να της δοθεί μεγαλύτερη έμπιστοσύνη όταν διαλογίζεται τό αντίθετο, παίρνοντας ύπόψη ότι και στις δύο περιπτώσεις δεν υπάρχει πειραματική άποδείξη. Ευχарιστημένος από τό ότι άπαλλάχθηκε από ένα μέρος εικασιών στον τομέα του, ο Δαρβίνος, σάν επιστήμονας, επαναπαύεται στη φήμη του, μὴν τολμώντας να καταστρέψει τελείως τις εικασίες στη σφαίρα έπιρροής του. Για να γίνει όμως κάτι τέτοιο θά ήταν ύποχρεωμένος όχι μόνο να παραδεχθεί τόν κοινωνικό χαρακτήρα των ιδεών χωρίς πειραματικές άποδείξεις, ξεκινώντας με τη θρησκεία (και όπως είδαμε τό άναγνωρίζει αυτό), αλλά γυρνώντας πίσω και κάνοντας πλέον κριτική της κοινωνίας αντί των εικασιών' με άλλα λόγια ένα είδος ραντεβού με τις αντίληψεις του Μάρξ.

'Η άλληλογραφία Μάρξ και Δαρβίνου

'Ενώ ο Μάρξ ήταν σε κατάσταση να καταλάβει και να εκτιμήσει τη σπουδαιότητα της δουλειάς του Δαρβίνου, αντίθετα ο Δαρβίνος δεν ήταν σε θέση να διευρύνει τόν πνευματικό του όριζοντα για να αντίληφθεί τη σημασία του έργου του Μάρξ, και στην πραγματικότητα άφησε κάθε ευκαιρία που του προσφέρθηκε για να τό γνωρίσει. Τά δύο γράμματα που έγραψε ο Δαρβίνος στον Μάρξ είναι σημαντικά ντοκουμέντα για τό θέμα αυτό. Τό πρώτο, 1η 'Οκτωβρίου 1873, στάλθηκε για την περίπτωση της άποστολής ενός αντιτύπου του *Κεφαλαίου* του Μάρξ, που γράφει τά παρακάτω:

'Αγαπητέ Κύριε,

Σας ευχαριστώ για την τιμή που μου κάνατε στέλνοντάς μου τη θαυμάσια εργασία σας πάνω στο *Κεφάλαιο* και εύχομαι από καρδιάς να ήμουν πιο άξιος να τό δεχθώ, κατανοώντας περισ-

43. Werke, vol. 32, p. 229

44. Δες την εισαγωγή της αγγλικής μετάφρασης του Socialism: Utopian and Scientific, in Marx-Engels, Selected Works, pp. 384-6.

45. The Autobiography of Charles Darwin, pp. 93-4. Σε προηγούμενες εκδόσεις της Αυτοβιογραφίας, η τελευταία φράση είχε άπαληφθεί από οδηγίες της γυναίκας του Δαρβίνου, όπως φαίνεται από ένα γράμμα της στον γιό της Φράνσις, που άναφέρεται σε μία ύποσημείωση στην έκδοση Barlow. Για τη στάση του Δαρβίνου προς τη θρησκεία, δες όλο τό απόσπασμα της Αυτοβιογραφίας του στο θέμα αυτό (σσ. 85-96), μαζί με τό κεφάλαιο 19 της βιογραφίας του από τόν A. Keith, Darwin Revalued, London 1955.

σότερο και βαθύτερα το θέμα της πολιτικής οικονομίας. "Αν και οι σπουδές μας ήταν τόσο διαφορετικές, πιστεύω ότι και οι δύο μας επιθυμούμε ειλικρινά να διευρύνουμε τη γνώση, πράγμα που είναι βέβαιο ότι θα συμβάλλει μελλοντικά στην ευτυχία της 'Ανθρωπότητας.

Παραμένω, 'Αγαπητέ Κύριε, δικός σας
Τσ. Ντάρβιν

Παρά τόν ευγενικό τόνο του γράμματος, ήταν ξεκάθαρο ότι ο Δαρβίνος ήθελε να κρατηθεί μακριά από μία επιστήμη που δεν ήταν η ειδικότητά του, και φαίνεται ότι τελικά το αντίτυπο του *Κεφαλαίου* παρέμεινε με άκοπες σελίδες στη βιβλιοθήκη του σπιτιού του (Down House)⁴⁶. 'Ωστόσο, δεν πρέπει να προσάψουμε στο γεγονός κάποιο είδος προκατάληψης ή κακίας: άλλωστε το βιβλίο του Μάρξ δεν ήταν κατάλληλο ανάγνωσμα για «διασκέδαση», όπως το *Δοκίμιο* του Μάλθους, και απαιτούσε μεγάλη πνευματική προσπάθεια από τόν Δαρβίνο, που δεν ήταν γνώστης των οικονομικών ή της φιλοσοφίας. 'Ωστόσο πρέπει να ήταν άλλες οι έγνοιες του, όταν ο Δαρβίνος απροειδοποίητα αντιμετώπισε την πρόταση να συνδέσει δημόσια το δνομά του με αυτό του Μάρξ. Τό 1880, ο Μάρξ ζήτησε από τόν Δαρβίνο, με γράμμα, την άδεια να αφιερώσει τόν Τόμο II του *Κεφαλαίου* σ' αυτόν⁴⁷. Δυστυχώς, το γράμμα του Μάρξ δεν βρέθηκε, και έτσι δεν γνωρίζουμε αρκετά στοιχεία που θα ξεκαθάριζαν τη σημασία του έπεισοδιού αυτού. 'Η απάντηση του Δαρβίνου, όπου αρνούνταν την προσφορά του Μάρξ, έχει όμως διασωθεί⁴⁸. Το γράμμα έχει ημερομηνία 13 'Οκτωβρίου 1880:

'Ιδιωτικόν

'Αγαπητέ Κύριε,

Είμαι πολύ υπόχρεος για το ευγενικό σας γράμμα και το εσωκλειστο. 'Η δημοσίευση της σημείωσης οποιασδήποτε μορφής για τις γραπτές μου εργασίες δεν απαιτεί τη συγκατάθεσή μου, και θα ήταν άστεφο από μέρους μου να δώσω τη συγκατάθεσή μου εκεί όπου δεν χρειάζεται καμία. Θα προτιμούσα το Τμήμα ή Τόμος να μην αφιερωθεί σ' έμένα (αν και σ'αυς ευχαριστώ για την τιμή που μου κάνετε) γιατί αυτό σημαίνει, κατά κάποιο βαθμό, την αποδοχή όλης της έκδοσης, για την οποία δεν ξέρω τίποτα. 'Ωστόσο, αν και είμαι υπέρ της έλευθερης σκέψης σ' όλα τα θέματα, μου φαίνεται (δεν ξέρω αν είναι σωστό ή λάθος) ότι άμεσα επιχειρήματα εναντίον του χριστιανισμού και θείσμου έχουν ελάχιστη επίδραση στο κοινό· και η έλευθερία της σκέψης προωθείται καλύτερα με τη βαθμιαία διαφώτιση του μυαλού των ανθρώπων, που ακολουθεί από την πρόοδο της επιστήμης. Γι' αυτό πάντοτε προσπάθησα ν' αποφύγω να γράψω για θρησκεία, και περιορίστηκα στην επιστήμη. Πιθανόν να έχω, άδικως, επηρεασθεί από την κατάθλιψη που δίνει στην οικογένειά μου, τό να βοηθώ με όποιονδήποτε τρόπο επιθέσεις ενάντια στη θρησκεία. Ζητώ συγγνώμη που άρνούμαι την αίτησή σας, αλλά είμαι γέρος και δεν έχω αρκετή δύναμη, και μελετώντας δοκίμια για διόρθωση (όπως ξέρω από τη σημερινή μου έμπειρία) με κουράζει πάρα πολύ.

Παραμένω, 'Αγαπητέ Κύριε, δικός σας,
Τσ. Ντάρβιν

Τό σύγχρονο πλαίσιο

'Αν και στο γράμμα του ο Δαρβίνος φαινόταν να είναι άπορο-

φημένος αποκλειστικά με τις σχέσεις επιστήμης και θρησκείας, είναι πιθανόν ότι οι λόγοι για την άρνητική απάντηση στην αίτηση του Μάρξ, όπως επίσης και οι λόγοι της αίτησης καθαυτής, πρέπει να αναζητηθούν σε άλλα περιστατικά, που δεν είναι σαφή εδώ. Για ν' αρχίσουμε, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι τό 1880, αν και ο Μάρξ είχε ξαναρχίσει να δουλεύει την επέκταση του *Κεφαλαίου*, ο δεύτερος τόμος δεν ήταν καθόλου έτοιμος για δημοσίευση. Δεν υπήρχε τό τελικό κείμενο (ούτε, βέβαια, υπήρξε ποτέ), ούτε υπήρχε έτοιμο κανένα δοκίμιο του τυπογράφου. Τό πρόβλημα μιάς πιθανής αφιέρωσης, με την πρόταση να στείλει στο Δαρβίνο μελλοντικά κάποια δοκίμια για διάβασμα, δεν ήταν λοιπόν κάτι που μπορούσε να τεθεί κατευθείαν. Τό πιο πιθανό είναι ότι, τό έρώτημα του Μάρξ είχε ως σκοπό του ένα ίσως λιγότερο από τό ένδεχόμενο αφιέρωσης. Γιατί η πιθανότητα της εγκαθίδρυσης σε επιστημονικά θεμέλια των σχέσεων μεταξύ δαρβινισμού και σοσιαλισμού, εάν δεχόταν ο Δαρβίνος, θα είχε τελικά αποθαρρύνει την άργόσχολη πολεμική που αναπτυσσόταν εκείνα τα χρόνια και που συνεχίζονταν για αρκετές δεκαετίες, με την ίδια επιπολαιότητα και από τούς επιστήμονες και από τούς σοσιαλιστές⁴⁹. 'Η έναρξη της πολεμικής αυτής άρχισε τό 1877 όταν ο Virchow, για να δικαιολογήσει την εχθρότητά του προς τό δαρβινισμό με τόν πιο βίαιο τρόπο στο Κογκρέσο των Γερμανών φυσιολογιστών του Μονάχου, δεν δίστασε να προειδοποιήσει ότι «όδηγεί κατευθείαν στον σοσιαλισμό». Για να υπερασπίσει τό Δαρβίνο από την επιπόλαιη και κακεντρεχή κριτική του Virchow, ένας άλλος μεγάλος επιστήμονας, όπως, ο Haeckel, δεν βρήκε καλύτερο τρόπο από τό να χτυπήσει τό σοσιαλισμό. Τελικά συμβούλευε τούς σάφρονες πολιτικούς να διαδώσουν τη θεωρία του Δαρβίνου για την εξέλιξη «ως τό καλύτερο αντίδοτο των παράλογων θέσεων κοινωνικής ισότητας των σοσιαλιστών». 'Η πολιτική τάση του Δαρβινισμού ήταν ουδαστικά, ισχυριζόταν, ούτε σοσιαλιστική ούτε καν δημοκρατική, αλλά άριστοκρατική. 'Η θεωρία της φυσικής επιλογής μάς διδάσκει», έλεγε ο Haeckel, «ότι στη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, όπως στα φυτά και στα ζώα, μόνο μία μικρή προνομιά μειοψηφία θα επιτυγχάνει πάντοτε και παντού να επιζεί και ν' αυξάνεται· αντίθετα, η μεγάλη πλειοψηφία

46. Δες η εισαγωγή του Barnett στο συμπόσιο, A Century of Darwin, p. XV.

47. Δες Karl Marx-Chronike seines Lebens in Einzeldaten, Moscow 1934, p. 379.

48. Τό πρώτο γράμμα του Δαρβίνου προς τόν Μάρξ τό 1873 δημοσιεύθηκε από τόν Edward Aveling τό 1897 σ' ένα άρθρο του στο Neue Zeit, «Charles Darwin und Karl Marx - eine Parallele» (που εμφανίστηκε ταυτόχρονα στο New Century Review και Devenir Social). Τό δεύτερο γράμμα του 1880 δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στο σοβιετικό περιοδικό Pod Znamenem Marxizma, 1931, No 1-2. Τά πρωτότυπα των δύο γραμμάτων διατηρούνται στο 'Ινστιτούτο Μαρξισμού - Λενινισμού στη Μόσχα. 'Ο Keith, στο έργο του Darwin Revalued, αναφέρεται στο δεύτερο γράμμα μετά από μετάφραση στ' αγγλικά αφού είχε ήδη μεταφραστεί σε μία άλλη γλώσσα.

49. 'Η βιβλιογραφία για τό πρόβλημα (που είναι λανθασμένο) των σχέσεων μεταξύ σοσιαλισμού και δαρβινισμού είναι τρομερά μεγάλη. Τό πιο βαρύ βιβλίο, αν και άμφιβόλου ποιότητας, είναι του Ludwig Woltmann, Die Darwinische Theorie und der Sozialismus, Düsseldorf 1899.

υποφέρει και υποκύπτει, άργά ή γρήγορα, πριν ώριμάσει». Αιτός ήταν ό ιδεολογικός δρόμος που ακολούθησε πρόθυμα ένας από τους πιο αντιδραστικούς «Κοινωνικούς Δαρβινιστές» για να δικαιολογήσει Ιμπεριαλιστικούς πολέμους και την εκμετάλλευση της πλειοψηφίας από την μειοψηφία⁵⁰. 'Αλλά ακόμη και οι σοσιαλιστές δαρβινιστές έδειξαν μικρή επίγνωση ή κρίση στο θέμα αυτό. 'Εμποτισμένοι με θετικιστική κουλτούρα, ακόμη κι όταν Ισχυρίζονταν ότι είναι μαρξιστές, δέν εγκατέλειπαν την κακή συνήθεια να βρίσκουν νέες 'υποδείξεις για τό σοσιαλισμό στις φυσικές επιστήμες, μία παρέκκλιση που άποδοκίμαζε ό "Έγκελς"⁵¹. Σφτεριζόμενοι την πολεμική Virchow-Haackel, δέν δίσταζαν να αναστρέφουν μηχανικά τους όρους της διαμάχης και βασιζόμενοι στην επιστημονική αθθεντία του Virchow να χρησιμοποιούν προς χάρη του σοσιαλισμού τά επιχειρήματα του Γερμανού επιστήμονα ενάντια στο δαρβινισμό⁵².

Συγκρινόμενη με αυτή την επιπολαιότητα, ή επιφύλαξη του Δαρβίνου φαίνεται να είναι ύποκειμενικά δικαιολογημένη. 'Από την άλλη μεριά, γνωρίζοντας τον Μάρξ μόνο κατ' όνομα, πρέπει να φοβήθηκε ότι εάν δεχόταν την άφιέρωση ενός βιβλίου από ένα σοσιαλιστή, θα πρέκυπταν νέες παρεξηγήσεις. Μέ τον τρόπο αυτό ή σωφροσύνη του Δαρβίνου και ό άγνωστικισμός του —ό όποιος επηρέαζε όχι μόνο τό πρόβλημα της θρησκείας, αλλά και τά άλλα έρωτήματα έξω από τό επιστημονικό του πεδίο —ενθάρρυναν αντικειμενικά τον, επιφανειακά, έκλεκτικισμό της δαρβινικής κουλτούρας. 'Ετσι έγινε δυνατό, με τη σειρά, να συνδυασθεί ό δαρβινισμός με τη θρησκεία⁵³, με τον Ιμπεριαλισμό και τό ρατσισμό, με τό σοσιαλισμό, με τις πιο τετριμμένες θετικιστικές τάσεις, με τις πιο αντίθετες ιδεολογικές και φιλοσοφικές τάσεις, με τον Spenser ή με τον Nietzsche. Τό επιστημονικό πνεύμα, που στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα φαινόταν ότι είχε προορισμό να διεισδύσει σ' όλους τους τομείς της γνώσης, δέν μπορούσε παρά να συμβιβασθεί τελικά με έναν τέτοιο έκλεκτικισμό. 'Ετσι άποκαλύφθηκε ή πλάνη του Δαρβίνου όταν έμπιστεύθηκε τη θεωρία του στον αυθορμητισμό της διανοητικής προόδου, στη «βαθμιαία διαφώτιση της σκέψης» του ανθρώπου που ακολουθεί από την πρόοδο της επιστήμης. 'Ενώ ή επιστημονική πρόοδος συνεχίσθηκε με γοργό ρυθμό, την ίδια στιγμή άρχισε να διερευνάται ή γνωστική άξία της επιστήμης, μέχρις ότου, τελικά, οι «αιώνιες άξίες του πνεύματος» άφέθηκαν να γυρίσουν στο πεδίο της διαμάχης και να πανηγυρίσουν καινούριους θριάμβους, άν και οι επιστήμονες, άπομωνωμένοι μέσα στις ειδικότητές τους, ύποβιβάσθηκαν σε μία κατώτερη λειτουργία μέσα στην κουλτούρα των άρχων του 20ου αιώνα.

Η μόνη έναλλακτική λύση στην πορεία αυτής της αναστροφής έγινε αντίληπτη από τους Μάρξ και 'Έγκελς και κατανόηθηκε ως ή «πειραματική Ιστορία» της σκέψης: της πραγματικής σκέψης, αναγκαίας στην τέχνη του χειρισμού έννοιών ('Έγκελς). 'Απ' αυτό βέβαια προκύπτει και ή μερική τους επανεκτίμηση της χεικελιανής διαλεκτικής, που ύποδείχθηκε ειδικά από τον Μάρξ και άναπτύχθηκε από τον 'Έγκελς με τρόπους που μπορεί να φανούν υπερβολικοί εάν δέν πάρουμε υπόψη μας αυτή την Ιστορική ανάγκη να επαναβεβαιώνεται ή αυστηρότητα της λογικής σκέψης, χωρίς την όποία ή επιστήμη ύποβαθμίζεται σε μία καθαρά άξία όργάνου, διαθέσιμου για κάθε χρήση. Σήμερα, τό ενδιαφέρον για τό θέμα της σχέσης μεταξύ μαρξισμού και δαρ-

βινισμού με τους παραδοσιακά επιφανειακούς όρους της έκλεκτικής ένσωμάτωσης (όπως έγινε από τους Bebel και Kautsky, Bernstein και Lafargue, καθώς και από τον Enrico Ferri) έχει λήξει φυσιολογικά. 'Αλλά σε μία εποχή όπου νέες επιστημονικές ανακαλύψεις κινδυνεύουν να ακολουθήσουν τις ίδιες παραβολικές πορείες, όπως αυτές του 19ου αιώνα, με τη βοήθεια του νεο-θετικιστικού άγνωστικισμού, ύπάρχει κάθε λόγος για μας να μελετούμε ξανά τό πρώτο αυτό Ιστορικό παράδειγμα μίας νέας αντίληψης των σχέσεων μεταξύ φιλοσοφίας και επιστήμης, μεταξύ φυσικών επιστημών και κοινωνικών επιστημών.

Μετάφρ. Θαν. Βαλαβανίδης

50. Για τον αντιδραστικό χαρακτήρα του Κοινωνικού Δαρβινισμού, δες Rudolf Gottschalk, «Darwin und der Sozialdarwinismus», στο *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 1959, No. 4, pp. 521-39. Μερικές πληροφορίες παρέχονται επίσης στο O. Barie, *Idee e Dottrine Imperialistiche nell' Inghilterra Vittoriana*, Bari 1953, pp. 248 ff. 'Επίσης ύπάρχει ή πολύ πλατιά και διεσδυτική —άν και άνολοκληρώτη— ανάλυση του Γερμανικού Κοινωνικού Σοσιαλισμού στο Georg Lukács, *Der Zerstörung der Vernunft*, Neuwied 1962, pp. 591-605.
51. Δες επίσης τά σχόλια του 'Έγκελς για τον Büchner, *Dialectics of Nature*, pp. 202-205.
52. Δες, για παράδειγμα, Bebel στο δημοφιλές βιβλίο του *Woman and Socialism*, London 1904, και του 'Ιταλού Enrico Ferri, *Socialismo e Scienza Positiva (Darwin - Spencer - Marx)*, Rome 1894, p. 19. Τό σχόλιο του Labriola, ότι τό έργο του Ferri βρήκε «λίγη άπήχηση» (*Saggi sul Materialismo Storico*, p. 232) δέν είναι εξ' όλοκλήρου άκριβές. Μεταφράστηκε σε άναριθμητες γλώσσες, και έγκωμιάσθηκε από τον Bebel σε μία έπόμενη έκδοση του βιβλίου του, όπου διακήρυξε ότι συμφωνεί άπόλυτα με τον Ferri. Μερικές επικρίσεις του έργου του Ferri μπορούν να βρεθούν στο περιοδικό *Der sozialistische Akademiker*, όπως και στις δύο άνασκοπήσεις που αναφέρονται από τον Labriola. 'Ωστόσο, ό Ferri δέν έφευρε την «'Αγία Τριάδα: Δαρβίνος - Σπένσερ - Μάρξ» ήταν ήδη διαδεδομένη στη σοσιαλιστική κουλτούρα της εποχής, και είχε εισαχθεί και ύπερασπισθεί στην 'Ιταλία από τό *Napoleone Colajanni* στο βιβλίο (*Il Socialismo, Casa-* *nia*, 1884) που είχε άμεσα επηρεάσει τον Ferri.
53. Στην 'Ιταλία, για παράδειγμα, ό Δαρβινισμός εισάχθηκε στην αρχή μεταμφιεσμένος ώστε να συμβιβάζεται με τη θρησκεία, πράγμα που δημιουργεί δυσπιστία σε όλους. Δες την κομική περιγραφή μιάς διάλεξης στο Τορίνο τό 1864 από τον De Fillipi, ένα καθηγητή ζωολογίας στο πανεπιστήμιο, που αναφέρεται από τ' *Antalenti* στην εισαγωγή του της πρόσφατης Ιταλικής έκδοσης του *Origin of Species* (Turin 1959). 'Αργότερα, αυτός ό ύποτιθέμενος συμβιβασμός έγινε λίγο-πολύ άποδεκτός από όλα σχεδόν τά θρησκευτικά δόγματα, περιλαμβανομένου του Καθολικισμού, ενώ ή αντι-εξελικτική τους προπαγάνδα συνεχιζόταν με ζήλο και με ένταση για τους «άπλους ανθρώπους».